

NATIONALEKONOMISKA FÖRENINGENS

sammanträde den 31 oktober 1946

Ordförande: Professor *Erik Lundberg*.

Ordföranden i 1942 års jordbrukskommitté, landshövding **Bo Hammarskjöld** inledde aftonens diskussion om

Det svenska jordbrukets framtida omfattning.

Den frågeställning, som ligger bakom diskussionsämnets formulering är ganska ny, ja, mot bakgrunden av vårt jordbruks mångtusenåriga historia mycket ny. Detta är något, som förtjänar påpekas redan från början, på grund av den kritik mot riktlinjerna för det blivande jordbruket, som vänder sig mot att man skulle ha velat tillerkänna jordbruket någon särställning utan tillbörlig avvägning mot andra näringsgrenar. Varje tanke på begränsning av jordbrukets omfattning innebär alltså ett ökat utrymme för andra intressen; man må sedan tycka att man därvid icke får tillräckligt. Sedan gammalt har det juoreflekterat, ja, man kan säga instinktivt, varit så, att det betraktats såsom en vinning ju större omfattning jordbruket fått, och såsom ett brott mot samhällssolidariteten när jorden icke avpressats största möjliga skördar. Vi har ju alltjämt en sträng vanhävdslagstiftning, och staten ställer tjänstemän och anslag till förfogande, inte bara för förbättring av nuvarande odlingsarealer utan även för dessas utökning genom nyodling, torrläggning, invallning o. s. v. Detta har ansetts som något så självklart, att man i de sammanhangen icke diskuterat vad verkningarna skulle bli för jordbruket i dess helhet av ett sålunda alltmera förbättrat produktionsunderlag.

I varje fall allt sedan staten genom sitt ingripande väsentligen minskat jordbrukets överskottsrisker, har ju också jordbruket kunnat forcera sin produktion utan den omsorg om konkurrens från utlandet och de övriga avsättningsbekymmer, som andra näringar har att dragas med; priserna kunde växla, dock icke lägre än till en viss fixerad nivå och icke heller så, att det inte alltid lönade sig bättre att producera mera.

Att nu över huvud taget den insikten så gott som allmänt trängt igenom att en mer eller mindre ingripande begränsning av jordbrukets

expansion är nödvändig innebär alltså en ganska betydande omvälvning i de nedärvda tänkesätten. Man frågar sig då vad det är, som gjort att frågan om jordbrukets blivande omfattning nu blivit aktuell? Det står icke uttalat i direktiven för 1942 års jordbrukskommitté att man skulle uppta den frågan. Utan det är något, som under utredningens gång visat sig vara en nödvändig förutsättning för lösande av uppgiften enligt direktiven att framlägga förslag till sådana priser — det var *priserna* det genomgående var fråga om i direktiven — som kunde bereda ett efter rationella metoder bedrivet jordbruk full lönsamhet. Eftersom en lönsamhet, preciserad som lika nettoinkomst med likställda befolkningsgrupper, inte, hur oreserverat än staten skulle ställa sig som borgensman därför, kan bortse från de gamla besvärliga lagarna om förhållandet mellan tillgång och efterfrågan, var det naturligt, att utredningsarbetet som en av sina huvuduppgifter måste inriktas på att försöka få en uppfattning om jordbruksproduktionens och livsmedelskonsumtionens omfattning för framtiden samt därjämte om avsättningsförhållanden beroende av den utländska marknaden. Mycket omfattande undersökningar har gjorts i syfte att nå fram till en så noggrann uppfattning som möjligt i dessa hänseenden. Vad produktionen angår är den ju beroende av bland annat förbättringen av brukningsmetoder, tillgången på arbetskraft och möjligheten att ersätta bristande sådan genom ökad maskinanvändning, framstegen inom husdjursaveln och växtförädlingen m. m. På omfattningen av den inhemska konsumtionen inverkar kanske framför allt det med stigande nationalinkomst och alltmera omfattande sociala åtgärder ökade genomsnittliga välståndet, men därjämte även förändringar i kostvanorna, befolkningstillväxten, ja, om man skall vara noga, även den pågående ökningen i kroppslängd och kroppsvikt hos vårt svenska folk.

Det ligger vid sidan av ämnet att gå in på en redogörelse för resultatet av alla dessa undersökningar. De flesta därav föreliggande tillgängliga i bilagor till jordbrukskommitténs betänkande. Slutresultatet kan emellertid anges sålunda, att enligt utredningsmännens och kommitténs därpå grundade uppfattning man har att, om allt får fortsätta som hittills, förr eller senare räkna med att produktionen även under normala skördeår kommer att vara större än som kan konsumeras inom landet. Att tendensen är sådan, synes ganska klart; hur länge det dröjer innan man kommer till den kritiska punkten beror naturligtvis av många förhållanden i framtiden, som kunna rubba de nu uppgjorda kalkylerna. Jordbrukskommittén har emellertid räknat med att vid en årlig skördeökning, som är lika stor som den genomsnittliga årliga skördestegringen alltsedan 1880-talet — med en så

lång jämförelseperiod anses antagandet vara mycket försiktigt — och vid den konsumtionsförskjutning, som beräknas komma till stånd vid måttlig inkomststegring, så skulle omkring år 1970 vårt lands jordbruksproduktion även utan tillskott av importerade fodermedel och även utan varje margarinkonsumtion täcka hela det inhemska näringsbehovet. Den årliga livsmedelskonsumtionen beräknas före kriget ha utgjort ungefär 7.400 miljarder kalorier. År 1970 beräknas denna siffra ha stigit till cirka 8.050 miljarder. Kommitténs »medelalternativ» för beredskapsproduktionens storlek motsvarar ungefär 7.400 miljarder kalorier och dess »minimalalternativ» 6.600 miljarder. Eftersom skördarna kunna variera väsentligt från år till år, måste man räkna med att vid tillfälliga skördevariationer överskottsproduktion skulle kunna uppstå ej oväsentligt tidigare än som eljest beräknats för olika fall.

Även om man som här anförts kan vara oviss beträffande takten för ökningen på produktions- respektive konsumtionsidan, blir bilden av förhållandet mellan konsumtion och produktion ungefär densamma också ifall förskjutningarna ske i något annan takt än kommittén ansett såsom mest sannolikt. Det bör även understrykas, att kommittén med all kraft fastslagit, att man under alla förhållanden måste räkna med att vetenskapens och erfarenhetens rön i fråga om utvägar för produktionsstegring per areal- eller kreatursenhet o. s. v. måste helt tillgodogöras och att man alltså måste söka korrektiv mot en eventuell överproduktion på andra vägar än genom en återhållsamhet därvidlag.

Återstår då frågan om inverkan av förhållandena i utlandet. Detta problem innefattar egentligen två skilda spørsmål. Det ena rör möjligheten för vårt jordbruk att konkurrera på världsmarknaden, d. v. s. att vinna avsättning genom export. Det andra rör risken för utländsk konkurrens på hemmamarknaden. Vid ett försök att bedöma hur därmed kan komma att förhålla sig under mera normala förhållanden än för närvarande måste man tydligen röra sig med många ovissa faktorer. Man kan icke utan vidare utgå från förkrigs- eller mellankrigsförhållandena, men lika litet kan man självfallet döma efter läget för dagen. Vad angår tillgångssidan har ju omfattande undersökningar verkställts i samband med den bekanta s. k. Hot Springs-konferensen i Amerika och sedermera inom den som resultat därav bildade F. A. O., d. v. s. den internationella Food and Agriculture Administration. Dessa undersökningar ge visserligen å ena sidan vid handen, att det fattas ofantligt mycket innan på vår jord produceras så mycket livsmedel som behövs för att hela jordens befolkning skulle komma upp till en fysiologiskt önskvärd näringsstandard. Men det anses också bevisat, att möjligheter finnas att småningom komma upp till en

produktion, som täcker detta behov. Låt vara, att nu vid F. A. O.-konferensen i september i Köpenhamn från en indisk delegat, med instämmande från visst svenskt håll, uttalades, att man icke kan klara problemet utan att tillgripa syntetiska livsmedel. Men man hade på den konferensen också klart för sig, att det rör sig om ett kolossalt distributionsproblem och tillika att det ännu måste dröja mycket länge, innan köpkraften, särskilt i de undernärda delarna av världen, blir så stor att man kan tillhandla sig det nödvändiga från överskottsländerna. Vad den närmaste framtiden angår räknar man enligt senaste uppgifter med att det redan år 1948 kan uppstå ett pristryckande överskott av vete och att sockerproduktionen redan 1949 kan komma att överstiga den då aktuella efterfrågan till gällande priser, medan en sådan situation anses mera avlägsen för kött, fett och andra mejeriprodukter. I vad mån man senare har att räkna med en knapphetsproduktion, beror tydligen på ifall distributionsapparaten uppbygges så snabbt att den hinner före den produktionsstegring, som erfarenheterna från krigsåren visat vara möjlig; som exempel därpå må nämnas att England under kriget ökade sin livsmedelsproduktion med 70 % i kalorier räknat, medan i Förenta staterna värdet av jordbruksproduktionen steg med 37 %, trots minskad användning av arbetskraft.

På tal om det utländska arbetet på livsmedelsområdet kan måhända här inskjutas, att man däri ganska eftertryckligt rekommenderar de olika nationerna att särskilt nu omedelbart men även för en längre tid framåt uppehålla sin jordbruksproduktion, samtidigt som emellertid det »World Food Board» som förberedes tydligen på längre sikt skall ha till huvuduppgift att genom lagring, distribution och eventuell försäljning till underpriser avveckla uppkommande lokala överskott på för världshushållningen mest fördelaktigt sätt.

Av det sålunda föreliggande materialet torde man vara berättigad draga den slutsatsen att vi, under den tid vi nu kunna planera för, sedan väl den akuta livsmedelskrisen är övervunnen ha att räkna med en skarp konkurrens på livsmedelsmarknaden både utomlands och här hemma. Det är med all sannolikhet icke att förvänta, bland annat ur den hos oss ofta misskända beredskapssynpunkten, att stormakterna skola minska på den livsmedelsproduktion, som de upparbetat under kriget. Vår förmåga att hävda oss i den konkurrensen beror helt på priserna. Icke heller därvidlag får man bygga på tidigare eller nuvarande förhållanden. De nuvarande priserna på världsmarknaden få betraktas som knapphetspriser, men å andra sidan behöver man sannolikt icke, även då bättre balans inträtt, befara fullständig återgång till förkrigspriserna. Bland annat kommer nämligen troligtvis produk-

tionskostnaderna i exportländerna att stegras mera än här, eftersom deras jordägare och lantarbetare låg betydligt mera efter i inkomsthänseende än fallet varit här hemma, och då en utjämnning därvidlag är i gång eller att vänta. Men på längre sikt torde det vara så, som jordbrukskommittén fastslagit, att det alltid är själva produktionsförutsättningarna i fråga om jordmån, klimat o. dyl., som kommer att fälla utslaget till vår nackdel vid fri konkurrens, detta även om vår jordbruksvetenskap skall lyckas att alltjämt stå i främsta ledet. Och då kommer man icke ifrån, att det ju endast är särskilt lyckligt lottade delar av Sverige som därvidlag kunna konkurrera med andra jordbruksländer. Man bör därför räkna med att produktionskostnaderna för de utländska jordbruksprodukterna i genomsnitt och i längden komma att ligga lägre än de svenska. I detta sammanhang behöver man därav icke dra någon annan slutsats, än att det icke gärna kan vara rimligt att med vett och vilja driva en på export inriktad jordbruksproduktion.

Även från en annan utgångspunkt har man kommit till klarhet om att frågan om jordbrukets omfattning i framtiden måste vara ett aktuellt problem. Det rör sig därvid om vad som kallats för det ekonomiska kriteriet. Dess betydelse har framstått allt klarare ju mer nationalhushållet kommit att ekonomiskt utgöra en enhet, vars delar äro intimt beroende av varandra, och ju mer insikten vuxit om att en fortsatt välståndstegring är beroende av att nationens alla resurser inriktas på gemensamma ekonomiska mål. Icke minst det så varmhjärtat tänkta och storstilat upplagda men i sina ekonomiska konsekvenser svindlande socialprogrammet gör det ju nödvändigt att så mycket som möjligt samordna krafterna för frambringande och mobilisering av de för ändamålet nödvändiga resurserna. Ett starkt pådrivande moment är därvid de allt klarare insedda, för att icke säga påtagligt förnumna konsekvenserna av den länge stagnerade befolkningsutvecklingen och den därmed och av andra orsaker allt mera stegrade bristen på arbetskraft. I överensstämmelse därmed har jordbrukskommittén inledningsvis strukit under denna allmängiltiga och ganska obestridda sats: att det särskilt i nuvarande läge är i landets intresse att produktionsresurserna äro fördelade på sådant sätt mellan olika näringsgrenar samt mellan export- och hemmaproduktion, att vid rådande prisrelationer och produktionsförutsättningar någon ökning i nationalinkomsten icke uppstår genom överföring av produktionsmedel från ett näringsområde till ett annat, samt att produktionen inom varje näringsgren vid rådande tekniska förutsättningar skall vara så effektiv som möjligt, d. v. s. frambringa största möjliga produkt-

mängd per arbetstidsenhet. Ett sådant rent ekonomiskt kriterium är, säger kommittén, givetvis en teoretisk konstruktion, som i verkligheten aldrig kan helt realiseras, men det är av betydelse att komma ihåg, att varje steg i den riktning, som markeras av detta kriterium, bör ge ett plus till det totala samhällsekonomiska produktionsresultatet. Och kommittén understryker, att det finns skäl att i framtiden tillmäta större betydelse än tidigare åt den kostnad, som det innebär att avstå från övergång till en mer rationell produktionsinriktning. Det vitsordas också, att med den stagnerande befolkningstillväxten ett uppehållande av produktion och sysselsättning inom jordbruket vid relativt hög nivå sannolikt kommer att hämma expansionsmöjligheterna inom andra näringsgrenar och att medföra ett långsammare allmänt ekonomiskt framåtskridande än som skulle bli fallet, om riktmärket för jordbruksproduktionens framtida omfattning sattes lägre. Detta är alltså kommitténs grundsyn på det ekonomiska kriteriet, och det är nog icke riktigt att, som på sina håll skett, påstå att denna grundsyn skulle ha tappats bort i fortsättningen av betänkandet. Samma tankegång har ibland tillspetsats i detta exempel: sett enbart ur den nationella ekonomiens synpunkt är det fördelaktigare att en viss arbetare sysselsättes i exportindustrien än i jordbruket om det är så, att vad han i exportindustrien kan producera under en viss arbetstid, t. ex. en arbetsvecka, vid försäljning i utlandet kan utbytas mot en större mängd jordbruksprodukter än han skulle ha producerat, om han själv gått i jordbruket under samma tid. Naturligtvis måste en sålunda tillspetsad sats förses med åtskilliga förbehåll och kompletteringar för att bli fullt exakt, men den ger ett begrepp om tankegången, en tankegång, enligt vilken det sannolikt under de förhållanden man i övrigt räknar med skulle vara ur nationalhushållningens synpunkt fördelaktigt att uppehålla endast ett ganska litet jordbruk, i så fall lokaliserat till de bördigaste trakterna eller placerat med tanke på folkets försörjning med sådana varor, som måste produceras nära konsumtionsorten, framför allt mjölk.

Till förebyggande av missförstånd bör emellertid omedelbart tilläggas, att det aldrig kan vara praktisk politik att inrätta jordbruket efter en sådan teoretisk princip.

Det är ju, bland annat, inte fråga om att ta i besittning någon obebyggd koloni, utan även rent ekonomiskt måste man räkna med förhållandena sådana de äro. På minussidan även i en rent ekonomisk kalkyl kommer då de kolossala kostnaderna för bostäder, undervisnings- och socialanordningar för kanske en fjärdedel av landets befolkning jämte den ofantliga kapitalförstöring och den därav följande omskiftning av folkets tillgångar, som skulle bli följd av ett verkligt

omfattande nedläggande av jordbruket. Detta utesluter emellertid naturligtvis icke, att man vid varje diskussion måste ha dessa ekonomiska synpunkter i tankarna och mot dem avväga vad tillgodoseende av andra intressen kostar och om det är värt den kostnaden. Så mycket har vid en sådan jämförelse utan vidare stått klart, att det ekonomiska kriteriet absolut förbjuder en jordbruksproduktion så stor att högvärdiga produkter skulle få regelmässigt säljas utomlands till underpriser eller, som under den sista förkrigstiden, denatureras till kreatursfoder. Av det följande framgår, att det ekonomiska kriteriet förer åtskilligt längre och sålunda uppkallar den frågeställningen: Vilka synpunkter göra det berättigat att uppehålla ett större jordbruk än som överensstämmer med det ekonomiska kriteriet?

I jordbrukskommitténs betänkande redovisas de synpunkter, som därvidlag ansetts böra inverka. Till en gemensam grupp av dessa kunna hänföras de befolkningspolitiska, sociala och kommunalekonomiska hänsynen. Även om man icke fäster alltför stor vikt vid vad som plägar anföras om landsbygdstillvarons företräden framför stadslivets, om jordbruket såsom hälsoreservoar och stabilisationsfaktor i samhället, om jordbruket som utjämnande i arbetslöshetskriser o. s. v., så kvarstår så mycket som talar emot en ytterligare omfattande inflyttning till städerna, att dessa hänsyn icke kunna förbigås i detta sammanhang. Men den insikten har nog allt mera trängt igenom, att det därvidlag icke rör sig så mycket om ett jordbrukets problem, utan att det i stället är fråga om landsbygd kontra stad. Det är mycket väl möjligt att, om så av andra skäl anses önskvärt, utan oro finna sig i en viss ytterligare uttunning av jordbruksbefolkningen, om man blott samtidigt sörjer för att icke landsbygdsocknarna såsom helheter avfolkas så mycket att det blir alltför dyrbart eller opraktiskt att där i tillbörlig omfattning uppehålla skolväsen, socialanordningar, kommunikationer, minuthandel o. s. v. Även med tanke härpå leda de här sammanfattade synpunkterna i viss mån till ett större jordbruk än det ekonomiska kriteriets, bland annat därför att de förutsätta ett jordbruk, som är utspritt över hela landet i den utsträckning, som erfordras för att förse landsbygden med färskvaror. Men dock kunna dessa hänsyn icke ställa sig i vägen för en ganska väsentlig inskränkning av det nuvarande jordbruket. Den synpunkt, som med hänsyn bland annat härtill befunnits böra bli den för jordbrukets omfattning avgörande är vad som erhållit den vedertagna benämningen »beredskapssynpunkten». Det må dock redan här understrykas, att det icke är så, att man »överbetonat» denna synpunkt och tillmätt andra en mindre betydelse, liksom det också måste vara ett missförstånd då man på vissa håll i jordbrukarpresen protesterat mot att

deras näring skulle »degraderas» till ett beredskapsarbete och icke tillerkännas en självständig betydelse. Det är i stället helt enkelt så att när man frågat sig vilka uppgifter vårt jordbruk i framtiden bör kunna fylla och hur stort det bör vara för att täcka var och en av dessa uppgifter, så har man kommit till, att beredskapskravet är det, som fordrar mest av jordbruket, och att det därför är detta krav som kommit att markera gränslinjen; inom den linjen finns utrymme, har man menat, för tillgodoseende av alla övriga relevanta synpunkter. Med en som de flesta andra något haltande liknelse kan man säga, att det icke är annorlunda än när man skall bygga en vägg: den skall skydda för kyla, den skall utestänga ljud, den skall hjälpa till att bära upp taket o. s. v. Om man bygger den väggen så stark att den räcker för det tak man tänker lägga på, så innebär självfallet icke detta att man underskattat de mindre tjocklekskrävande värme- eller ljudisoleringspunkterna; inte heller har man »degraderat» väggen till ett stöd för taket.

Beredskapssynpunkten i fråga om jordbruket innebär helt allmänt, att man ställer det kravet att vårt jordbruk icke får av ekonomiska eller andra skäl begränsas mera än att det, i förening med lagring i lämplig omfattning, skall kunna bereda skälig försörjning åt vårt folk under en relativt lång tid av krig eller av avspärrning av andra skäl — t. ex. en världsplanhushållning — från tillförsel utifrån. Ingen meningsskiljaktighet har rätt om att *det* kravet bör ställas på jordbruket. Vad diskussionen rör är endast hur stort jordbruk tillbörligt hänsynstagande till beredskapssynpunkten leder till, eller med andra ord: hur stor trygghet för vår livsmedelsförsörjning, som vi anse oss bära ha och bära kosta på oss. »Bära ha», sade jag. Däri ligger frågan hur stor den risk anses vara, som vi vilja gardera oss emot, och hur stor försörjning vi anse oss skola ha om den risken blir verklighet. »Kosta på oss», sade jag också. Där kommer alltså den ekonomiska synpunkten in med samma krav på avvägning mellan »så ska vi ha't» och »var ska vi ta't», som måste gälla t. ex. för den militära beredskapen.

Allt efter olika syn på dessa sista frågor har diskussionen koncentrerat sig på tre huvudlinjer, låt vara att det mellan och i viss mån även utanför dessa också finns andra linjer i spektrum. Dessa tre linjer ha i diskussionen kallats full självförsörjning, medelalternativet och minimalalternativet. Den fulla självförsörjningens linje, som väl ligger närmast jordbrukets önskan, innebär, vilket namnet anger, att man icke skulle försöka att inskränka jordbruket under den omfattning, som behövs för full självförsörjning vid varje särskild tid, alltså även med stigande konsumtion, en jordbruksproduktion alltså, som stiger också över den nuvarande, ehuru icke så mycket som enligt dess inne-

boende tendens. Det bör i detta sammanhang upprepas, att — med en sådan begränsning av jordbruket, som enligt denna liksom alla andra åsiktsriktningar bör ske — avses icke en produktionsminskning genom mindre rationellt eller mindre effektivt brukande utan en begränsning genom nedläggande av viss åkerbruksareal eller övergång till mera extensiv drift. Med tanke på variationerna i skördeutfallet anse emellertid den fulla självförsörjningens förespråkare, att man för undvikande av pristryckande tillfälliga överskott försiktigtvis icke bör sikta på 100-procentig behovstillfredsställelse av egen produktion; med tanke på den 4-procent-regel, som under krisen ansetts ge uttryck för de normala variationerna i avkastningen, förordar man en produktion, som *vid varje tidpunkt* skulle motsvara *ungefär 96 % av efterfrågan*. Den andra ytterligheten utgöres av minimalalternativet sådant det utformats i den reservation till kommittébetänkandet, som avgivits av denna förenings ärade ordförande och docent Svenilsson. Denna linje — liksom kommitténs minimalalternativ — innebär i huvudsak, att man anknyter till en vid jordbruksbetänkandet fogad utredning av professor Zotterman. I denna utredning sägs det, att den näringstillförsel vi hade vintern 1942—43, d. v. s. under den svåraste tiden under krisen, visserligen icke var skadlig för folkhälsan men dock betecknade ett näringsfysiologiskt minimum, som icke utan allvarliga risker kan underskridas. Båda varianterna av minimalalternativet innebära, såvitt jag kunnat finna, att man skulle nöja sig med att under en avspärrning uppehålla samma fördelning mellan cerealier och animalier som vid nämnda tidpunkt. Man har alltså icke här som i medelalternativet den extra reserv, som skulle ligga i övergång till ökning av den mindre arealkrävande odlingen av cerealier. Skillnaden mellan varianterna är att den Lundberg-Svenilssonska reservationen räknat med lagring och snabb omställning och produktionsökning under kriser i en mycket större omfattning än kommittémajoriteten ansett sig kunna göra i sitt minimalalternativ. Reservationens linje ligger således, det bör ihågkommas, rätt väsentligt *under* kommittémajoritetens minimalalternativ.

Det s. k. medelalternativet slutligen, som omfattats av jordbrukskommitténs övervägande majoritet, innebär, att man som riktpunkt skall ta uppehållandet av samma kaloritillförsel som vid varje tidpunkt då en kris kan inträda är den normala, men räkna med att animalier därvid utbytas mot cerealier ned till proportionsvis samma animaliekonsumtion som under den svåraste krisen, d. v. s. gå in för en minskning av animalierna med cirka 18 % och därigenom vinna arealer för produktion av större andel vegetabiliska kalorier. I motsats mot i minimalalternativet låser man sålunda icke näringsbehovets

tillgodoseende vid en viss nivå utan strävar att följa med i utvecklingen och räknar den nödvändiga inskränkningen i relation till denna. Då man icke i samma utsträckning som minimalalternativets förespråkare tror på möjligheten att fylla ut matsedeln genom lagring eller hastigt utökad eller omställd produktion, ligger också i medelalternativet en rätt väsentlig marginal nedåt innan en farlig brist inträder, något vartill motsvarighet icke finns i minimalalternativet. Det har anmärkts på att detta förslag kallats för medelalternativet; så till vida är anmärkningen riktig som det ju icke ligger mitt emellan de övriga huvudlinjerna, och namnet »mellanalternativet» hade kanske sålunda väckt mindre kritik.

För fullständighetens skull bör nämnas att jordbrukskommitténs industrirepresentanter reservationsvis förordat en linje, som ligger »något lägre» än medelalternativet, dock tydligen icke så långt ner som vid minimalalternativet. Ungefär samma ståndpunkt har Industrieförbundet intagit i sitt yttrande; man förordar där »en medelväg» mellan kommitténs minimalalternativ och medelalternativ.

Härefter torde böra sägas några ord i största korthet om vad de olika alternativen innebära i praktiken. Det lär ha framgått, att redan den fulla självförsörjningens linje, preciserad såsom inhemsk produktion omfattande ungefär 96 % av livsmedelsbehovet, vid varje tidpunkt förutsätter viss begränsning av jordbruket antingen i form av mer extensiv drift eller genom sådan jämkning i vanhävdslagstiftningen m. m., som medger nedläggandet av jordbruk på särskilt svårbrukade jordar i sådana trakter, där jordbruket icke betingas av hänsyn till andra näringar eller andra speciella skäl, ävensom genom större varsamhet vid nyodling, torrläggning m. m. Kanske kan man säga, att med nuvarande proportion mellan intensivt och extensivt bruk den fulla självförsörjningens linje omkring år 1970 skulle med tillämpning av kommitténs allmänna kalkyler taga i anspråk någonting sådant som 95 % av den nuvarande åkerjorden. Om, såsom förespråkarna för denna linje samtidigt förorda, småbrukets problem delvis skulle lösas genom utpräglat intensiv odling, skulle tydligen arealen komma att ytterligare något minskas.

Medel- eller mellanalternativet, d. v. s. kommitténs huvudlinje, innebär att inom landet skulle täckas hela näringsbehovet med det undantaget att till matfettförsörjningen skulle margarin bidra med i regel cirka 40.000 ton, därav åtminstone 10.000 ton berett av inhemska råvaror, varjämte sockerproduktionen skulle något begränsas samt fläskproduktionen i viss utsträckning baseras på utländska fodermedel. Minskningen av åkerbruksarealen skulle, förutom enligt de

metoder som förutsätts enligt självförsörjningslinjen, väsentligen ske så, att genom ökning av de särskilda brukningsdelarnas areal möjlighet skulle beredas till extensiv drift i större utsträckning ävensom till nedläggning av olämpligt belägna skiften eller torpställen. Enligt medelalternativet skulle ungefär 92 % av livsmedelsbehovet täckas av inhemsk produktion. Detta skulle motsvaras av ungefär 95 % av den nuvarande åkerarealen, eller, om icke någon övergång till göddjursuppfödning sker, cirka 90 % av vår nuvarande åkerjord. Kommitténs minimalalternativ innebär en täckning till 81 % av vår beräknade livsmedelsefterfrågan år 1970 och ligger alltså endast ungefär 10 % under medelalternativet. Detta minimalalternativ skulle motsvaras av ungefär 70 % av den nuvarande arealen. Den Lundberg-Svennilsonska reservationen, som ju bland annat räknar med en betydligt större margarinåtgång, har kommit till att jordbrukets produktion skulle skäras ned till 70 %, och för denna produktion skulle med hänsyn till den minskade nötboskapsaveln icke behövas mer än uppskattningsvis cirka 60 % av Sveriges åkerjord. Icke mindre än 40 % därav skulle alltså, om detta är riktigt, få läggas ner, och antagligen då väsentligen sås igen till skog.

Den närmare motiveringen för kommittéförslaget, d. v. s. medelalternativet, framgår kanske kortast och likväl tillräckligt tydligt genom en diskussion av de viktigaste och allmännaste av de invändningar, som framkommit däremot i avgivna yttranden och genom ett skärskådande av vissa synpunkter i den Lundberg-Svennilsonska reservationen.

I denna liksom i många representativa yttranden, särskilt från näringslivet utanför jordbruket, återfinnes nästan genomgående det uttrycket att kommittén överbetonat beredskapslinjen och underskattat eller tappat bort det ekonomiska kriteriet och övriga här inledningsvis behandlade synpunkter. Jag har redan sagt, att jag icke kan anse en sådan anmärkning berättigad. Det är icke att åsidosätta syften, som ställa mindre långt gående krav, när man går längre för att tillgodose de önskemål, som kräva det mesta. Och när man menar att kommittén gått för långt i sitt krav på trygghet, så är det ju givet, att ingen kan hålla absolut på en bestämd siffra, lika litet som väl någon militär sakkunnig med bestämdhet kan säga om världsläget kommer att kräva 92 eller 90 eller till äventyrs 88 % av det antal kanoner eller flygmaskiner eller krigsskepp, som vi *skulle* kunna prestera. Medelalternativet skulle emellertid i praktiken ingalunda innebära, att svenska folket skulle vid en kris sitta i orubbat bo. Medel-linjen innebär ju en försämrad kost genom en minskning av animalie-tillförseln med inemot 20 % *även om* produktionen icke under krisen

skulle komma att minskas till följd av mobilisering av arbetskraft, minskad maskintillförsel, brist på drivmedel och gödningsämnen o. s. v., och *även om* den lagring, som också kommittén räknat med, icke skulle störas genom bombningar och andra stridshandlingar. Kanske må det redan här som en replik till förespråkarna för något av minimalalternativen nämnas, att när man där förordar en mycket långt gående lagring och när man vet att våra lagringsmöjligheter till mycket stor del äro och av ekonomiska skäl böra vara belägna i kuststäderna, så kan man i bombkrigens tidevarv icke tillerkänna den sortens tillgångar samma värde som det som växer på åkern.

När det, som t. ex. i Industriförbundets yttrande, sägs, att kommitténs skäl mot att man skulle såsom regelmässig räkna med en längre gående nedskärning av animalietillförseln än cirka 20 % knappast förefalla övertygande, så får det måhända tillåtas mig att i all stillsamhet säga, att det må vara hur som helst på alla andra områden, men i *det* avseendet torde dock kommitténs ordförande icke kunna fränkännas någon liten sakkunskap. Det vore i sanning vermodigt, om den omständigheten att vi denna gång med ganska mycken tur och kanske någon liten konst lyckats någorlunda klara oss igenom, skulle tagas till intäkt för att man med öppna ögon skulle ta på sig de mycket stora risker och de allvarliga svårigheter, som denna gång vid flera tillfällen hotat.

Med särskild tyngd har i den nationalekonomiska reservationen och i många yttranden framförts den anmärkningen, att man gjort en felbedömning när det gällt avvägningen mellan tryggheten, å ena sidan, och kostnaderna för nationalhushållet, däri inbegripna då hämningarna för andra näringar, å andra sidan. Somliga tycks till och med mena, att man helt försummat en sådan avvägning; dem kan man svara, att avvägningen skett men att den produktionskvantitet, som man kommit till enligt beredskapslinjen, befunnits icke kosta så mycket att en prutning vore behövlig av ekonomiska skäl. Det är väl icke ovanligt både i allmän och enskild hushållning att man först ser efter vad man vill ha och sedan undersöker om man har råd med det och då gör eventuellt nödiga prutningar. Såvitt jag kunnat finna, har man icke i reservationen eller yttrandena anfört, att den merkostnad utöver minimalalternativet som kommittén med mycket starka reservationer angivit, d. v. s. något i storleksordningen cirka 90 miljoner 1960 och 120 miljoner 1970, allt med nuvarande producentpriser, skulle vara för stor för *den önskade tryggheten*. Men man har i stället menat, att denna merkostnad vore mycket för lågt beräknad och att det därför vore nödvändigt att krympa på beredskapskravet. Därvid har man fastnat

för den siffra, som nämns i den Lundberg-Svennilsonska reservationen, nämligen en kostnadsdifferens mellan medel- och minimalalternativen på 400 à 600 miljoner årligen. Det bör till en början understrykas, att också om denna siffra på mellan 400—600 miljoner vore riktig, så betecknar den icke skillnaden mellan *kommitténs* minimi- och medelalternativ. Den skillnaden är även med reservanternas beräkningsgrund betydligt lägre än de kommit fram till efter sin linje. Men därtill kommer, att denna reservanternas siffra i och för sig torde kunna kritiseras i olika avseenden. En väsentlig del av den motsvaras sålunda först och främst av den besparing man skulle göra genom att äta mer än dubbelt så mycket margarin som enligt medelalternativet, d. v. s. så mycket margarin, att det knappast är troligt att man utan vidare skulle lyckas att med den stigande levnadsstandarden förmå folk att även under fredstid föredra margarin i den utsträckning som där antages. Det skulle nog bli nödvändigt att sälja margarinet väsentligt under den beräknade produktionskostnaden; den behövlige subventionen av margarinpriset i form av livsmedelsrabatter eller på annat sätt är sålunda en stor post, som måste dragas ifrån nämnda summa. Vidare bör märkas, att reservanternas alternativ uttryckligen förklaras utgöra ett minimum, under vilket jordbruksproduktionen icke under några omständigheter bör tillåtas sjunka, något som ju också är en tillbörlig konsekvens, så hårt som man pressat gränsen ner mot det hälsovådliga. Medelalternativet däremot är enligt kommittéförslaget ett maximum för vad staten regelmässigt bör stödja och endast på det sättet samtidigt ett minimum, att det betecknar den linje, under vilken produktionen icke bör tillåtas *mera regelmässigt eller permanent* sjunka utan att motåtgärder vidtagas. Om denna skillnad i uppläggnings uppskattningsvis motsvarar låt oss säga 5% av produktionen, reduceras differensen i kostnadsberäkningen genast med en fjärdedel à en femtedel, d. v. s. mer än 100 miljoner av reservanternas medelsiffra. Det bör vidare uppmärksammas, att de själva pekat på behovet av avdrag från denna sin kalkylmässiga vinstsiffra med hänsyn till ökad uppfödning av slaktdjur och nödvändigheten av att den ökade margarinproduktionen till större del bedrivs med de dyrare inhemska råvarorna. I deras kostnads-kalkyl ingår för övrigt en post av »storleksordning 100—200 miljoner kronor», motsvarande beräknad ekonomisk vinst av att vid nerkrympningen det i första hand skulle vara det minst lönande jordbruket, som skulle nedläggas. Det är endast delvis riktigt att göra sådant avdrag, ty det kan ju inte vara reservanternas mening att ens större delen av de 40 % av jordbruket, som hade beräknats behöva nedläggas, skulle tagas i de mindre bördiga landsdelarna, som sålunda skulle läggas helt eller huvudsakligen öde. En stor del av det

icke fullt prima jordbruket skulle nog behöva bestå. Hälften kan nog därför genast prutas på de sist anförda siffrorna.

Sedan tillkommer, som förut påpekats, omlägningskostnader av en storleksordning, som gör att de knappast kunna betecknas såsom engångskostnad utan, åtminstone om de skola slås ut på det kvartarsekel, som kommittéförslaget väsentligen inskränker sig till, i hög grad inverka på kostnadskalkylen; jag tänker därvid på den förut berörda kapitalförstöringen inom jordbruket, kostnader för omflyttning och bostadsbyggande, statens ökade utgifter för att hålla sociala välfärdsanordningar, skolväsende, kommunikationer m. m. i gång inom stora delar av landsbygden o. s. v. Med rätta har också påpekats, att inom lantbruket produktivt arbete kan utföras av en hel del åldringar, som på andra livsområden helt skulle tillhöra de tärandes krets.

Tar man det nu anförda i betraktande, tror jag nog, att man kommer ned till en siffra för minimalalternativet, som ligger så pass nära kommitténs mest som ett räkneexempel angivna kalkyl för medelalternativet, att man icke behöver rucka på omdömet att den ökade tryggheten för försvar och folkhälsa är värd den merkostnaden.

Ett påpekande till. Det har nyss sagts att anmärkningen om att de befolkningspolitiska, sociala och kommunalpolitiska synpunkterna icke skulle tillbörligt tillgodoses enligt kommittéförslaget är oberättigad. Men många av dem som framställt den anmärkningen ha nog icke observerat, att den i stället med full rätt kan åberopas mot det ofta från samma håll förordade minimalalternativet. Vid vilket procenttal man skall stanna för att tillgodose de synpunkterna kan väl knappast angivas, men så mycket är säkert, att ett till 70 % av produktionen och 60 % av arealen nedskuret jordbruk icke tillgodoser dessa andra synpunkter. Det längsta man skulle kunna komma till ur *dessa* kritikers synpunkt är väl alltså vad som Industriförbundet, såsom nämnt, kallar en medelväg. Det skulle vara mycket mer att från majoritetens sida invända gentemot den Lundberg-Svennilsonska reservationen och de yttranden, som anslutit sig därtill. Det kan dock vara tillräckligt att bara anför ytterligare ett par synpunkter. Det har påpekats, att minimalalternativet närmare besett sönderfaller i två ganska olika linjer, som båda ange sig anknyta till professor Zottermans näringsfysiologiska minimum. Den linjen kan sålunda knappast sägas vara mera fast än kommitténs, som från det hållet kritiserar såsom ganska godtyckligt vald — låt vara, att Industriförbundet och andra kanske kan få rätt i att det en gång i framtiden *skulle* gå att utan alltför stora olägenheter spara mer än som nu inemot 20 % animalier. *Kanske* människorna då blivit så mycket mer förståndiga och laglydiga, kanske ransoneringsapparaten

då blivit så mycket mera effektiv och dess handhavare så mycket skickligare att det går att strypa ned det till 25, ja, kanske t. o. m. 30 %. Men reservanternas minimalalternativ måste innebära en krisnedskärning av konsumtionen år 1970 av animalier med omkring hälften; uppgiften att klara den saken vet jag inte vem som skulle våga åtaga sig.

Jag förstår, att man nu gärna vill påpeka, att reservanterna ingalunda förordad, att man skulle bestämma sig för något minimalalternativ. Det är alldeles riktigt, det har reservanterna ej gjort. De ha endast grävt en grop, i vilken många myndigheter och sammanslutningar helt förtroendefullt fallit, då de förordad ett sådant alternativ. Själva ha reservanterna elegant klarat sig från ett bestämt förord för den linje de pläderat för, genom att peka på rådande prisrelationer och rådande utsikter för livsmedelsförsörjningen i världen. I anslutning därtill säga de, att ett slutgiltigt ståndpunktstagande till jordbruksproduktionens framtida storlek icke behöver göras under de närmaste åren, då de olika alternativen för jordbruksproduktionens utveckling på kort sikt skilja sig endast föga åt. En mera omfattande nedläggelse av jordbruket torde böra få anstå, säga de, till dess situationen i världen hunnit klarna. De åtgärder man kan genomföra under den närmaste tiden torde — alltjämt enligt reservanterna — i stort sett icke påverkas av den riktpunkt, som väljes för jordbruksproduktionen på längre sikt. Först efter en övergångstid bör man taga definitiv ställning till de i betänkandet diskuterade alternativen och till frågan om verkställande av de åtgärder, som skilja dessa åt. Visserligen medges det i reservationen, att valet mellan en högre och en lägre syftlinje sannolikt kommer att inverka på jordbrukspolitikens utveckling i längden, särskilt vad beträffar åtgärder för den s. k. yttre rationaliseringen, och därför sannolikt också på organisationen för jordbrukspolitikens genomförande. Detta är, synes mig, litet svårt att förstå. Hela reservanternas och de med dem likatänkandes tankegång går ju ut på att man skulle vilja gå mycket *längre* än kommittén velat i fråga om nedläggande av jordbruk och övergång till mer extensiv drift och mycket mera radikalt gå in för att minska den i jordbruket sysselsatta arbetskraften, något som, enligt vad alla äro ense om, kräver sammanslagning, arrondering m. m. i så stor utsträckning som möjligt. När man i kommittén inventerat alla vägar, som verka i en sådan riktning, och sedan enats om att de av kommittén förordade äro de som bäst lämpa sig för sådana syften, är det svårt att förstå, att icke även reservanterna och de som instämna med dem skulle kunna tillstyrka, att kommittémajoritetens program för s. k. yttre rationalisering med all energi genomföres i den omfattning och enligt de metoder,

som kommittén förordat. Vad som med reservanternas utgångspunkt i praktiken skulle ställas på framtiden synes alltså endast böra vara huruvida och i vad mån man skall gå *längre* eller tillgripa *kraftigare* medel än kommittén ansett behövt. Att man då på ett sådant sätt kommer in på problemet rörande konsekvenserna för andra näringsgrenar av de radikala lösningar, som man vinkar med för jordbruket, att man anser sig behöva viss tid för att kunna övervinna eftertankens kranka blekhet, synes mig mycket naturligt. Att kommittén med den ståndpunkt *den* kommit till från *sina* utgångspunkter icke på det viset lagt hela vårt näringsliv i stöpsleven eller åtminstone gjort en allmän samhällsekonomisk undersökning, såsom från vissa håll påfordrats, synes däremot ganska naturligt och försvarligt.

Under kommittéarbetet och i yttrandena har även hänvisats till det internationella arbete, som sedan några år pågått på livsmedelsområdet, och särskilt till det faktum att man där närmast tycks luta mot den uppfattningen att på varje folk ställa kravet på största möjliga produktion i förening med frihandel. Även om sådana planer säkerligen ännu ha så långt kvar till sitt förverkligande att det vore att »överbetona» dem om jordbrukets omfattning här hemma skulle avpassas därefter, så kan det måhända vara betänkligt att avvika så långt från dessa rekommendationer som minimalalternativet innebär. Kanske är det för övrigt just sådana internationella hänsyn, som inverkat på reservanternas önskan att uppskjuta avgörandet mellan olika syftlinjer.

Det har frågats: varför skall jordbruket inta en sådan särställning, som ligger i att dess omfattning bestämmes och att den stödes intill den bestämda omfattningen? Vilket samhälle driva vi hän emot, när krav resas på stöd och reglering för en tredjedel av folkmängden? Svaret på sådana frågor kan läggas olika. Man kan hänvisa till att det här, i motsats till i de flesta andra fall, gäller en näring, som åtminstone i stor utsträckning är outhärlig. Man kan säga, att det är orättvist eller olyckligt eller i längden ohållbart att en tredjedel av landets befolkning icke har möjligheter att följa med i stegringen av levnadsstandarden. Svårigheten i problemet ligger ju väsentligen i att man som primärt mål ställt upp löneklyftans utfyllande. Då man talar om den del av jordbruksfolket, som skulle kunna bättre bidra till nationalinkomsten i en annan näring, kan man hänvisa till tjänstemän, brandkår, polis, för att nu icke nämna militären. Att folk tvingas eller förmås eller tillåtes syssla med sådant, minskar ju ännu mera produktionen. Det blir alltsammans en förlust för eller uteblivet

tillskott till den gemensamma kassan, men det finns andra samhällskrav att fylla. Jämförelsen haltar naturligtvis. Skillnaden är beträffande jordbruket, att det är en näring, som folket behöver för sitt bestånd, men där å andra sidan överproduktion skulle bli en olycka icke blott för vederbörande själva och deras kår utan även på grund av dennas omfattning skaka hela samhället ekonomiskt. — Och vart driva vi hän? Det är naturligtvis riktigt, att mycket i det resonemang, som ligger till grund för kommittébetänkandet, också skulle kunna anföras beträffande stora delar av hemmaindustrien, ja, till och med exportindustrin. Skillnaden är visserligen, att i jordbruket staten i olika former måste i högre grad ge sitt stöd och sin medverkan. Men kanske är det endast en början. I så fall är dock det hela bara en konsekvens av den välfärdsstat, som såsom sitt mål sett allas så vitt möjligt lika stora timliga lycka. I denna arma värld komma vi att mer och mer märka, att på färden mot det målet vi alla sitta i samma båt — där det inte finns så stort utrymme för fri expansion eller självhävande.

Härefter yttrade:

Ordföranden, professor **Erik Lundberg**: Jag vill å föreningens vägnar tacka landshövding Hammarskjöld för föredraget. Vi veta ju, att landshövding Hammarskjöld i fyra år nästan kontinuerligt diskuterat dessa frågor med minst trettio personer, och han slipper nu inte ifrån dessa jordbruksproblem under översebar tid. Vi förstå därför att det måste vara en rätt stor uppoffring för honom att även inför vår förening lägga fram problematiken omkring den framtida jordbrukspolitiken. Vi ha anledning att vara honom särskilt tacksamma eftersom han lagt upp dessa svåra problem på ett för en diskussion så stimulerande sätt som han har gjort i kväll.

Jag ber att få tacka ännu en gång.

Docent **Ingvar Svenilson**: Det är ju få frågor som äro så ömtåliga att diskutera som jordbrukspolitiken — det skulle i så fall vara vissa utländska kreditavtal, som skulle kunna tävla med jordbrukspolitiken i fråga om ömtålighet! De jordbrukspolitiska frågorna äro i mycket hög grad belastade med politiska, sociala och personliga hänsyn. Efter framläggandet av jordbrukskommitténs förslag ett par månader före valet, var det också påfallande tyst om alla de viktiga problem som behandlats i betänkandet. Det har ju under diskussionerna av dessa problem också gått illa för en del nationalekonomer, inte bara här i kväll för reservanterna. Jag vill erinra om att då en av denna förenings mest framträdande debattörer, professor Eli F. Heckscher, råkade framlägga några rent ekonomiska synpunkter på jordbruksproblemet, fick han för livet etiketten »jordbrukets fiende nummer ett».

Jag tror att vi alla äro kvällens inledare tacksamma för det allsidiga sätt, på vilket han här i kväll har belyst de jordbrukspolitiska problemen, lika tacksamma som vi ha anledning att vara för det utomordentliga sätt,

på vilket han har lotsat fram den stora jordbrukskommittén till ett resultat. Inledaren gick ju in på en hel rad detaljer i dess betänkande. Så svåra som dessa frågor äro, tror jag kanske inte det är möjligt att här i kväll komma in allt för mycket på detaljer, utan man får väl tänka sig att diskussionen i främsta rummet får beröra den mera allmänna uppläggningsen av jordbrukspolitiken.

Det är ju självklart, som inledaren framhöll, att det finns andra argument av den största vikt beträffande jordbrukspolitiken än de rent ekonomiska. Det finns sociala och kulturella argument, som måste tillmätas en jämställd betydelse med de rent ekonomiska. Jag tror för min del inte att det är så stor risk att någon här i landet skall tappa bort dem. Nästan alla som deltaga i jordbruksdebatten härstamma ju på ett eller annat sätt från jordbruket, ha nära kontakter med det och ha därför förståelse för dessa icke-ekonomiska problem. Men icke desto mindre är det ju viktigt, som också inledaren framhöll, att de ekonomiska aspekterna på frågan framläggas så klart som möjligt, så att de sedan kunna vägas mot de andra synpunkter, som måste läggas på problemet.

De frågor, som ha dragits upp i jordbrukskommitténs betänkande, äro ju oerhört viktiga, inte bara för jordbruket utan för hela vår ekonomiska och allmänt sociala framtid. Det rör sig här om en tredjedel av landets befolkning, vars framtid och ekonomiska villkor äro av betydelse även för de övriga två tredjedelarna. Men det som gör denna fråga så särdeles viktig just nu är, att den framlägges i en tid då vårt näringsliv står inför särskilt besvärliga allmänna utvecklingsproblem. Det är nog ingen överdrift att säga, att vårt näringsliv under den närmaste framtiden verkligen kommer att ställas på ganska hårda prov, om det skall klara de prestationer, som begäras av det. Det behövs mer än någonsin en snabb höjning av näringslivets effektivitet — det talas dagligen om den saken — för att därigenom få fram en snabb höjning av vår nationalinkomst. Vi veta att det pågår en kapplöpning mellan tillgångar och anspråk här i landet, och principen är ju inte att rätta mun efter matsäcken, utan tvärtom att anpassa matsäcken så, att den räcker för alla behov som göra sig gällande och för alla som vilja öka sin konsumtion. Jag behöver inte nämna alla de ökade anspråk som göra sig gällande. Vi känna till de ökade sociala utgifterna. Vi veta också, att vi genom krediter bli delaktiga i de svårigheter, som ha gått fram över hela Europa. Vi ha där frivilligt ålagt oss en viss belastning, som också innebär ett anspråk på vår nationalinkomst.

Av dessa skäl ställes det oerhört stora anspråk på alla enskilda näringsgrenar att snabbt höja sin effektivitet. Men detta är endast en väg att öka nationalinkomsten. En annan är och har alltid varit, att man får till stånd förskjutningar från mindre lönande sysselsättningar till mera lönande. Inledaren erkände ju också den stora betydelsen av sådana förskjutningar. Om vi gå tillbaka i vår ekonomiska historia, skola vi finna att sådana förflyttningar och förskjutningar från en näringsgren till en annan ha betytt oerhört mycket för att öka nationalinkomsten i landet. Nu resa sig starka hinder för en snabb utveckling i denna riktning. Jag skall helt kort peka på ett par faktorer, som intimt ha att göra med jordbruksfrågan.

Vi känna till att den produktiva befolkningen stagnerar, och detta försvårar alldeles naturligt en snabb förflyttning mellan olika näringsgrenar.

Vi ha inte längre ett tillskott som kan placeras på de mest expansiva områdena, utan en utveckling på ett håll kräver en tillbakagång i sysselsättningen på ett annat. Vi räkna vidare med den fulla sysselsättningspolitiken, som lätt får den inriktningen, att man söker upprätthålla sysselsättningen på de områden, där folk en gång ha fått arbete, både lokalt och i olika näringsgrenar, och som därför lätt medför risk för att strukturen i näringslivet stelnar. Och slutligen ha vi en faktor som i detta sammanhang är särskilt aktuell, nämligen en tendens till politiskt bestämmande av inkomsterna för dem som äro sysselsatta i olika näringsgrenar. Vi avlägsna därmed den gamla automatiska tendensen att folk flyttar från mindre lönande näringsgrenar över till sådana, där de kunna skaffa sig större inkomster. Den politiska statsmakten ingriper och ser till, att sådana anledningar till förskjutning mellan näringsgrenarna elimineras.

Det är ju som bekant ett väsentligt led i jordbrukskommitténs framlagda förslag — och på den punkten äro ju alla i kommittén ense — att staten måste genom sin politik se till, att jordbrukarna få en tillfredsställande inkomststandard. En av de viktigaste uppgifterna för kommittén har varit att närmare definiera denna standard och dra upp riktlinjer för hur den skall kunna garanteras. Det är ju också självklart att en hög inkomstnivå för jordbrukarna liksom för andra befolkningsgrupper är önskvärd och nödvändig att få till stånd, men man får komma ihåg att man därmed också klipper av den gamla automatiska tendensen till flyttning från en lägre inkomstgrupp till bättre betalda yrken. Man avkopplar en av de automatiska tendenserna i samhället, och frågan är om man kan göra det utan att försöka skapa någon annan. Det är detta, som kommittén också har försökt att göra, och såvitt jag förstår är en av de väsentliga punkterna i kommitténs uppläggning av jordbruksproblemet, att den sammankopplar frågan om en garanti för jordbrukarnas inkomster med vissa åtgärder för att se till att man därmed inte binder jordbruket vid en oförändrad struktur utan att man behåller en viss rörlighet.

Jag skall inte närmare gå in på dessa förslag, som ju ligga något vid sidan om kvällens ämne. De omfatta ju sådana åtgärder som allmänna bidrag till rationalisering av jordbruket. Dit hör också en sådan regel som att den prisnivå man garanterar för jordbrukarna knytes till ett rationellt jordbruk. Man har skapat ett särskilt basjordbruk, som skall vara vägledande för prissättningen och för den fulla lönsamheten för jordbruket, och man har ju också uttalat, att storleken på detta jordbruk, som skall anses rationellt, successivt skall höjas. Man skall alltså successivt höja kraven på det rationella jordbruk, som man vill garantera en full inkomst. Slutligen innebär ju kommitténs förslag, att de jordbruk, som falla under denna gräns, skola få vissa sociala bidrag, men att dessa bidrag på längre sikt skola automatiskt avvecklas, när den nuvarande generationen avlöses av en ny.

Jag har i denna församling velat understryka denna tankegång i kommitténs förslag, och jag tror att enigheten inom kommittén kring uppläggningsproblemet är i hög grad beroende av att man på detta sätt har kombinerat en inkomstgaranti för jordbrukarna med en rationaliseringsgaranti. Förslaget bildar, som jag ser det, en enhet i detta avseende, och det ena steget är knappast tänkbart utan det andra, om hela

programmet skall vara ekonomiskt försvarligt. Men inom ramen för denna allmänna uppläggning finns det naturligtvis utrymme för en olika inriktad politik. Inkomstpolitiken står ju fast, och de punkter, där man kan tänka sig mycket olika uppfattningar, gälla framför allt frågan om hur rationaliseringen skall inriktas, vilken omfattning den skall få och vilka möjliga resultat som kunna uppnås.

Dessa rationaliseringsfrågor, som ju ha mycket ingående behandlats under jordbrukskommitténs arbete, ha visat sig vara mycket invecklade, och jag tror att alla som ha arbetat inom kommittén måste erkänna att kommittén har måst lämna många av dessa problem olösta. Inledaren nämnde här, att man utgått från att det svenska jordbruket på grund av klimat och jordmån kanske inte ens på längre sikt och efter en full rationalisering skall kunna konkurrera med utlandet. Det hör till en av de punkter som kommittén enhälligt har strukit under, men det kan inte hjälpas att man kanske ändå även på en sådan punkt kan ha en viss osäkerhetskänsla. Man får ibland uppgifter icke minst från jordbrukarhåll, som tyda på att det kanske ändå, om jordbruket verkligen genomginge en grundlig omläggning, skulle vara möjligt att komma fram till ett fullt konkurrenskraftigt jordbruk, inte bara i vissa begränsade delar av södra Sverige utan kanske också i större utsträckning. Vi veta att arealavkastningen åtminstone i södra och mellersta Sverige fullt står i nivå med de mest högtstående jordbruksländerna. Det beror naturligtvis delvis på en mera intensiv drift, men det framkallar i varje fall frågan, om vi måhända ha större konkurrensmöjligheter än vi i allmänhet räkna med.

Jag tror att de som deltog i jordbrukskommitténs arbete betrakta det som en av de största bristerna i det resultat, som vi lyckades lägga fram, att man inte kunde utforma ett verkligt konstruktivt jordbruksprogram i tekniskt och ekonomiskt hänseende. Det är en hel rad tekniska och ekonomiska frågor beträffande det svenska jordbrukets framtid, som ha måst lämnas olösta. Det återstår många problem rörande den lämpliga storleken av jordbruken, rörande jordbrukets disposition i olika landsdelar och för olika jordarter, frågan om extensivt kontra intensivt jordbruk, frågan om möjligheterna för nya grödor, specialisering av jordbruket mot vegetabilisk eller animalisk produktion o. s. v. Det var alldeles naturligt att jordbrukskommittén, med den sammansättning den hade och med den inriktning på ekonomiska problem som dominerade, inte kunde lägga fram längre gående resultat på detta område. Och jag tror man kan säga, att här återstår mycket stora och viktiga uppgifter särskilt för den jordbrukstekniska och ekonomiska forskning, som bli av grundläggande betydelse för den framtida jordbrukspolitik. Men samtidigt är det ju klart, som jordbrukskommittén har konstaterat, att för närvarande och på kort sikt måste vi räkna med ett jordbruk som till större delen icke kan konkurrera med utlandet, åtminstone vid de priser som rådde före kriget.

På en annan punkt ligger problemet också ganska klart. Man är fullt ense om att en mera ekonomisk drift av jordbruket kräver en sammanslagning till större gårdar i de fall och i de områden, där så är möjligt. Det har varit svårt för icke jordbrukare att förstå det motstånd, som har rests mot den tanken. För dem som stå utanför jordbruket har det tätt sig naturligt att det skulle vara mycket lockande för jordbrukarna att se fram mot en tid, då alla eller åtminstone så många som möjligt, där

naturliga förutsättningar finnas, äro storbönder som sitta på stora gårdar med stora inkomster. På denna punkt ha jordbrukarna benägenhet för en anspråkslöshet, som för en utanförstående är svår att förstå.

Men en viktig fråga inom jordbrukspolitiken är ju i vilken takt en rationalisering av jordbruket skall äga rum. Svaret på den frågan blir beroende av hur man ställer sig till det andra stora avvägningsproblemet, som har varit huvudämnet för inledningsföredraget, nämligen frågan om produktionens storlek och dess avvägning mot konsumtionen. Det är ju den punkt, där, såsom inledaren refererade, åsikterna ha gått isär mellan en nationalekonomisk minoritet och en kraftig majoritet.

Inledaren berörde de olika alternativ som hade lagts upp, och jag får kanske där i ett par avseenden utifrån reservanternas utgångspunkter försöka komplettera vad han sade. Den väsentligaste utgångspunkten för diskussionen inom kommittén och för dess uppläggning av jordbrukspolitiken har ju varit behovet att på jordbruksområdet trygga en beredskap för framtiden. Det är en tanke, varom alla varit ense och vilken för alla framstått som självklar. Jag kanske emellertid i detta sammanhang kan nämna, att såvitt jag kan finna intar beredskapssynpunkten en mycket mera framträdande plats i svensk jordbruksdiskussion än man kan finna någon motsvarighet till i andra länder, även om den naturligtvis gör sig gällande även där. Som inledaren nämnde, har det i kommittén diskuterats olika alternativ, och dessa alternativ ha anknutits till kravet på en olika hög beredskap. Jag skall inte närmare ingå på dessa alternativs konstruktion, men som inledaren berörde kan man ju tänka sig olika grader av trygghet, som skapas genom jordbrukspolitiken. Reservanterna ha utgått från de näringsfysiologiska beräkningar, som ha framlagts för kommittén av särskilt tillkallade experter. Man har från det hållet gjort det uttalandet, att den standard som vi kunde upprätthålla här i Sverige under kriget, när förhållandena voro som besvärligast, representerade en ur fysiologisk synpunkt riskfri försörjningsstandard. En sådan standard ha vi velat betrakta som ett absolut minimum, under vilket inte vår försörjning får sjunka. Vi ha naturligtvis ansett, att det hade varit gynnsamt, om vi under en kommande avspärrning kunde hålla en ännu högre försörjning — om vi exempelvis kunde komma upp till den beredskapsproduktion, som kommitténs majoritet har räknat med och som innebär att försörjningen under en avspärrning sänkes relativt obetydligt, i varje fall inte i högre grad än under det gångna kriget från den högre standard som vi kunna räkna med i framtiden. Skillnaden mellan dessa båda alternativ växer sålunda, ju längre man går i framtiden, ju högre inkomsterna bli och ju högre standarden blir.

Inledaren diskuterade förhållandet mellan de ekonomiska synpunkterna och beredskapssynpunkten. Reservanterna ha utgått från att den försörjning, som vi kosta på oss utöver ett minimum, som ur näringsfysiologisk synpunkt kan anses tillräckligt, får bli beroende av en avvägning, där även ekonomiska synpunkter komma in. Vi mena alltså, att det i detta avseende måste komma till stånd en avvägning mellan beredskapssynpunkter och ekonomiska synpunkter, och att beredskapssynpunkterna icke få bli så dominerande, att de ekonomiska helt trängas åt sidan. Avvägningen upphör, när vi komma ned till ett minimum, men i vad mån vi skola kunna kosta på oss mer blir en ekonomisk avvägningsfråga.

Jag skall inte här gå närmare in på de olika kalkyler, som ha framlagts rörande kostnaden för att tillförsäkra oss en högre eller lägre standard under en avspärrning. Jag skall bara nämna ett par siffror, som kanske visa att det här ändå både för landet och för den enskilde konsumenten är fråga om ett ekonomiskt problem av ganska betydande storleksordning. Reservanterna ha ju sett saken så, att den kostnad vi lägga ned för att hålla ett större eller mindre jordbruk, representerar en försäkringspremie, som vi betala för att tillförsäkra oss en högre eller lägre försörjningsstandard under en kommande avspärrning. Denna försäkringspremie får som andra försäkringspremier betalas varje år. Nationen betalar så och så många hundra miljoner *årligen* för att säkra sig en så och så mycket högre försörjning under en avspärrning utöver ett minimum.

De siffror jag tänker nämna gälla kostnaden för framställning av smör och margarin. Problemet gäller ju bland annat, om vi i fredstid skola ha en mindre eller större margarinkonsumtion. De siffror, som vi ha anfört i vår reservation, ange att kostnaden för smör i genomsnitt skulle ligga vid 5 kronor 25 öre per kilo och att den i vissa landsändar stiger till 6 och ända upp till 7 kronor per kilo, medan margarin vid fabriken på basis av inom landet odlade oljeväxter kostar 2 kronor 20 öre per kilo, och att vid de prisrelationer, som man har anledning att räkna med, margarinet på basis av importerade oljor sannolikt är billigare. Kostnadsskillnaden är ju alltså betydande och rör sig om det dubbla eller mer. Vi ha ansett, att det här är fråga om kostnader, som både för den enskilde konsumenten och för hela nationalhushållet äro av den storleksordning, att det verkligen måste bli en avvägning, när man bestämmer sig för hur hög försäkringspremie man skall ha råd att betala för att säkerställa en rikligare försörjning under en avspärrningstid.

Liksom alltid när det gäller försäkringsfrågor, måste till grund för ett avgörande ligga en riskbedömning. Vi ha sett saken så, att världsläget för närvarande är sådant, att risken är stor för en snar ny avspärrning. Risken är i varje fall så betydande, att man bör vara beredd att i dagens läge betala en ganska hög försäkringspremie för att vara säker om en ganska god försörjning under en ny avspärrningskris. Men vi ha också räknat med att läget i världen kan ändras, och då kan denna försäkringsfråga komma att betraktas på ett annat sätt. Det är också andra faktorer, som kunna komma att ändras. Vi veta inte i dag hur världsmarknadspriset kommer att utveckla sig. Inledaren angav några fakta, som tydde på att priserna på världsmarknaden kanske på längre sikt komma att sjunka till en relativt låg nivå. I så fall blir ju den försäkringspremie vi få betala högre, och det bör enligt vår mening påverka vår jordbrukspolitik så, att vi sätta målet för jordbruksproduktionens omfattning lägre, i den mån inte de inhemska produktionskostnaderna kunna pressas ned mot den internationella nivån.

Reservanterna ha alltså menat att man bör låta sikten klarna, innan man låser jordbruksproduktionen vid en ganska stel nivå på längre sikt. Vi ha svårt att välja i dag, och vi måste vänta med att fastställa ett definitivt mål för jordbrukspolitiken på längre sikt. Inledaren gav kanske där ett litet vacklande referat av vår inställning. I vissa sammanhang fick jag det intrycket, att han ville framhålla att reservanterna mycket bestämt hade gått in för en oerhört låg linje, som de rekommenderade, och

i ett annat sammanhang förebrådde han oss vår lättsinnighet att vilja lämna frågorna olösta och lägga hela spörsmålet om jordbrukspolitiken »i stöpsleven». Vad vi ha velat undvika i nuvarande ovissa världsläge är i själva verket att lägga jordbrukspolitiken i stöpsleven och få fram ett jordbruk av en alldeles bestämd och stelnad form. Vi ha i stället velat behålla rörligheten i jordbrukspolitiken, behålla möjligheten att under de kommande åren välja den politik som skall föras. Det kan ju hända att det verkar mindre tilltalande för dem som nu vilja sätta ett bestämt mål för jordbrukets framtida utveckling. Men det är kanske en svaghet, som må tillåtas ekonomer, att de gärna vilja bevara en så stor rörlighet hos näringslivet som möjligt, när detta står inför ovissa förändringar, som kunna inträda i framtiden.

Häradshövding **Knut Dahlberg**: Vi ha säkert alla med stort intresse och hög uppskattning tagit del av det betänkande, som här diskuterats i dag. Visserligen äro väl de snart räknade, som ha läst det i sin helhet — jag hör i varje fall icke till dem — men vi ha på ett eller annat sätt på olika vägar, genom föredrag och diskussioner i remissinstanserna, blivit bekanta med de tankar som detta betänkande innehåller.

Vi finna då, att bland de olika synpunkter, som kommittén lagt på frågan om det svenska jordbrukets framtid, är det en, som alla ha varit ense om och samlat sig kring, nämligen beredskapssynpunkten. Det finns andra synpunkter som äro mycket betydelsefulla, som de sociala, ekonomiska och kommunala, men beredskapssynpunkten är dock den bärande synpunkten, som alla äro ense om. Vi äro ledsna att skåda att det göres förhållandevis rätt mycken affär av de olikheter på smärre punkter, som koncentrerats kring beredskapsfrågan. En majoritet har samlat sig kring en medellinje, och minoriteter ha uttalat sig till förmån för vissa andra linjer av olika beskaffenhet. Jag tror dock inte, att den saken kommer att bli av bärande beskaffenhet, då frågan skall avgöras. Över huvud tror jag det är mycket tvivelaktigt om den stora jordbruksfrågan kommer att avgöras i ett sådant sammanhang, att man kan säga: »Nu är frågan löst.» Jag vet inte hur frågan kommer att behandlas av statsmakterna, men jag tror inte att den kommer att läggas fram i ett sammanhang med den fåvitska tanken, att vi på så sätt skola lösa jordbruksfrågan.

Då det gäller att ta ställning till den ena eller andra linjen, skola vi finna, vilken av dem som vi än må känna sympati för, att de alla äro behäftade med den olägenheten, att vi, liksom även landets jordbrukare, samtidigt måste ta ställning till två problem, som äro varandra mycket olika. Å ena sidan skola vi för död och pina arbeta för att höja landets jordbruksproduktion. Det har anvisats, vilka medel vi skola använda för att vinna detta resultat. Å andra sidan visar det sig, att det är icke mindre nödvändigt att vi sänka jordbruksproduktionen; vi skola på olika sätt söka förhindra att vi få för stora skördar. Detta är i viss mån att bita sig själv i stjärten. Vi kunna inte eftersträva en lägre jordbruksproduktion på samma gång som vi ansluta oss exempelvis till Nilsson-Ehles linje och söka åstadkomma äpplen stora som kokosnötter. Vi kunna inte begära att jordbrukarna samtidigt skola arbeta efter båda dessa olika alternativa synpunkter. Jag tror det är fel, att man har så skarpt poängterat nödvändigheten av dessa i och för sig oförenliga alternativ. Vi skulle ha gjort det mera enkelt för oss, om vi inte hade strukit under dessa frågor.

Om vi nöja oss med att uppställa det mål som det är möjligt för oss att nå, nämligen att tillgodose beredskapssynpunkten, så är det min övertygelse att därmed faller oss det mesta av det övriga till. Vi behöva inte diskutera, om det skall bli medellinjen eller minimilinjén eller maximilinjén. Det blir ingen av dessa linjer, utan det blir någonting annat. I bästa fall blir det något som liknar den ena eller andra av dessa linjer, men man kan inte bygga upp ett jordbruksprogram på sådant sätt.

I jordbrukskommitténs betänkande är det ju fråga om ett arbete för stunden, men i själva verket gäller det här evighetsvärden. Vi diskutera sådant som storleken av jordbruksarealen. Det är gott och väl att man försöker genomföra ett program med expropriation, tvångsinlösen och varjehanda sådana agremanger. Men det behövs ju inte mer än en generation, innan vi med tillhjälp av arvslagstiftningen och lantmäteriatgärder ha fördärvat hela det fina programmet. I detta nu se vi t. ex. hur det i vissa delar av Dalarna, som ju alltid har varit en besvärlig landsända, finns jordbruksenheter som endast omfatta ett par kvadratmeter i storlek. Nu skall man på nytt släppa lös en här av lantmätare i Dalarna. Det gjorde man redan i min ungdom, och åtgärderna ha tydligen varit fullkomligt ineffektiva. Så kommer det att gå nu också.

Vi komma inte att få någon glädje av jordbruksprogrammet sådant som det är framlagt, ty det kommer aldrig att realiseras. Men vi komma att få stor glädje av detsamma, om vi betrakta det som det är, nämligen ett önskeprogram efter vilket vi skola sträva för att åstadkomma det bästa möjliga. Längre komma vi inte.

Greve Christer Bonde: Det kan ju anses förmätet av en som inte är nationalekonom att uppträda här, men till min ursäkt kan jag säga att jag har sysslat med jordbruk i femtio år i olika delar av Sverige och ännu har tre jordbruk under eget bruk, i Uppland, Södermanland och Småland. Därför har jag naturligtvis läst betänkandet med mycket stort intresse. Jag såg genast att det icke blott syftade till det för jordbruket bästa, utan har avvägts med hänsyn till hela landets intresse. Vi jordbrukare förstå mycket väl att man exempelvis måste ta hänsyn till industriens intressen för att vi skola kunna få någon avsättning för våra produkter. Men det är också en rad andra intressen, som komma fram där. Det förekommer en strid om arbetskraften. Under de gångna åren ha vi fått uppleva att vår arbetskraft tunnats av år efter år i en ganska stark skala, och skall det fortsätta på det sättet kommer det inte att bli någon så stor överproduktion i jordbruket.

I betänkandet talas det nästan som ett axiom om att det mindre jordbruket inte lönar sig. Det är nu ganska svårt att så där allmänt göra ett bestämt uttalande, huruvida det mindre jordbruket lönar sig eller inte lönar sig. Jag tror att de siffror som kommit fram bygga på en mycket osäker grund. Det är vad taxeringsmyndigheterna tro att vederbörande ha förtjänat. De små jordbrukarna kunna varken deklarera eller föra böcker, och man har ofta antagit att de befinna sig i en mycket sämre ställning än till och med lantarbetarna. Det behöva de inte göra. Men vad beror det på, om det förhåller sig så? Staten har inte givit någon utbildning åt dem som nu sitta som jordbrukare. De ha aldrig fått gå igenom några fackskolor, men det moderna jordbruket fordrar en utbild-

ning och personliga förutsättningar, som man högst sällan finner hos dess utövare.

Ett annat fel med det lilla jordbruket är att det är en efterrapning av det stora jordbruket. Om det finns någon möjlighet för vederbörande att köpa mjölk, bör man på ett jordbruk om 5 hektar eller däromkring inte betunga sig med att ha en ladugård på ett par kor o. s. v. Dessa jordbruk skulle få ett helt annat uppsving, om de utvecklades i den riktning som t. ex. våra J. U. F:are nu sträva efter. Om dessa unga intelligenta pojkar med intresse och fallenhet för jordbruket och med de riktiga ekonomiska synpunkterna på yrket få ta hand om sådana småbruk och lägga om dem mera trädgårdsbetonat, med uppfödande av smådjur o. s. v., tror jag inte att det lilla jordbruket kommer att betyda någon belastning, utan tvärtom. Nu drivas många jordbruk av personer som aldrig kunna sköta dem med ett lyckligt resultat, även om de få låna aldrig så mycket pengar från kassor o. s. v. Man bör i stället låta den naturliga utvecklingen ha sin gång. Då försvinna dessa jordbrukare och ersättas av andra, som äro bättre lämpade för uppgiften. De jordbruk, som ligga så till, att de icke under några förhållanden kunna bära sig, komma då också bort.

I jordbrukskommitténs betänkande har individen inte alls kommit till sin rätt. I jordbruket spelar individen en mycket större roll än arealen. Jag vill gå så långt som till att säga, att det inte finns något förlustbringande jordbruk som inte under en skicklig ledare skulle kunna bli ett givande jordbruk. Å andra sidan finns det inte heller något bra och räntabelt jordbruk, som inte kan förstöras av en dålig ledare.

Nu föreslås det, att man skall slå ihop gårdar till en areal av 20 hektar eller någonting sådant. Det går gudskelov inte över hela Sverige. Men hur skulle det ställa sig ekonomiskt, om man börjar med detta? Om vi tänka oss att det på ett håll finns fyra gårdar på 5 hektar, eller tre på 15, eller ett par på 10 hektar o. s. v., skulle då någon jordbrukare få lösa in jorden för att få den eftersträfvade arealen. Man kan inte tänka sig en lägre kostnad än 2.000 kronor per hektar. Då det gäller ett ställe på 5 hektar med byggnader på, kan man inte gärna lösa in det för mindre än 10.000 kronor. Den gamle ägaren får i dessa tider 3 procent på sina pengar, och det blir inte mycket för den stackarn, om han över huvud taget får något kvar sedan skulderna blivit betalade. Emellertid måste gården ju bebyggas, ty man kan inte ha tre eller fyra små logar, ladugårdar och andra småhus, utan det måste byggas ordentligt. Vad går det till i dessa tider? Det finns kanske några här som känna till det bättre än jag, men av egen erfarenhet vet jag att det åtminstone går till 2.000 kronor per hektar, och med de nuvarande jordbrukspriserna är det inte möjligt att förränta ett större kapital än 2.000 kronor per hektar. Gårdarna komma emellertid att betinga en kostnad av 4.000 kronor per hektar. De andra jordbrukarna komma att säga: »Det är vi, som få betala det där experimentet med våra skatter.» Jag tror aldrig att detta skall kunna gå för sig.

Vilka är det, som skola ta dessa gårdar? De verkligt kompetenta jordbrukarna komma att dra sig för att sätta sig i så stor skuld. De komma att säga: »Det där kan man aldrig reda upp; jag vill inte ta gården.» Där emot finns det många andra som tänka: »Jag får ju alla dessa lån, och jag kan försöka mig på experimentet att förränta 4.000 kronor per hektar.

Jag får ju i alla fall sitta på gården en tid.» Men nog tror jag att det blir ett dyrt experiment.

För de stora jordbruken ställer det sig annorlunda. Vi kunna tänka oss att en gård ligger nere och att en jordbrukare skall försöka få den att bära sig. Han måste skaffa motorer o. s. v. Då måste han täckdika. Det får han inte göra något avdrag för i sina deklarationer, och inte heller för nybyggnader. Han får lägga ned ofantligt mycket pengar på allt detta. Men i det andra fallet skall staten lämna ekonomiska bidrag.

Det är bättre att låta utvecklingen ha sin gång och inte lägga statens döda hand över allting. De jordbrukare som inte passa för jordbruket böra få sluta, och de jordbrukare, som passa för sitt yrke, böra inte betungas med alltför många regler och med skatter för understöd åt de andra. Annars blir det en bestraffning av de dugliga och en uppmuntran för de dåliga och slöa, som i längden aldrig kan vara till nytta.

Direktör **Kuno Möller**: Jag vet inte, om jag rätt förstod häradshövding Dahlberg och om han verkligen menade att denna diskussion är överflödigt, därför att det i alla fall inte kommer att bli på det sätt som man här tänkt sig. Jag tror att hans ord föllo så. Men om denna diskussion i jordbruksfrågan har varit ganska ivrig och intensiv, så är det väl därför att man på andra håll har utgått från att det framlagda förslaget är ett långtidsförslag, avsett att åtminstone i princip antagas av statsmakterna och utgöra låt mig säga en jordbrukets magna charta, efter vilken det sedan i årtionden framåt — i varje fall har man tänkt sig till omkring 1970 — skall handlas. Det är med hänsyn till de konsekvenser detta kan innebära för övriga näringar, som det har rests en hel del erinringar i remissyttrandet och på annat sätt.

Med sin känsla för det väsentliga har ju kvällens inledare, landshövding Hammarskjöld, under hela kristiden på ett beundransvärt sätt förstått att skapa enighet icke blott inom livsmedelskommissionen — jag tror att reservationerna där varit så få, att man inte ens kan räkna dem i procent — utan inom hela svenska folket, som funnit att vår livsmedelspolitik dessa år har skötts på ett utomordentligt sätt. Samma beundran får jag uttrycka för hans förmåga att i stort sett ena jordbrukskommittén i ett yttrande, där egentligen endast nationalekonomerna intagit en i viss mån avvikande ståndpunkt. Men sedan har det tyvärr varit slut med enigheten, ty i yttrandena från olika håll ha representanterna för övriga näringar i allmänhet närmat sig reservanterna, under det att man från jordbrukarhåll kritiserat en hel del av de föreslagna åtgärderna för rationalisering av jordbruket eller den föreslagna formen för stöd åt detta.

När inledaren nämnde att begränsningen av jordbruket var en ny sak, framhöll han, att detta fick sin förklaring i att man måste räkna med att jordbruksproduktionen skulle uppehållas i den beräknade omfattningen endast om staten stödde den. Jag vill för min del understryka att spørgsmålet egentligen gäller detta: hur långt skall man ge stöd, vad kommer det att kosta, och i vilken utsträckning kommer det hela att gå ut över övriga näringar? Enigheten är väl fullständig på en punkt, nämligen att den större eller mindre jordbruksproduktion, som man anser skola upprätthållas, bör bereda dess utövare en levnadsstandard, som är jämförlig med den inom övriga näringar. Med andra ord uttryckt skall

den s. k. löneklyftan utjämnas. Det torde vara onödigt att särskilt påpeka, att jag helt ansluter mig till den linjen. Jag gör det icke blott därför att jag anser det vara den enda skäligen och möjliga vägen ur social synpunkt, utan även därför att det är den enda möjligheten att erhålla tillräcklig arbetskraft inom jordbruket. En bibehållen löneklyfta skulle ju betyda, att särskilt de större gårdarna, som äro beroende av anställd arbetskraft, skulle få svårare att upprätthålla driften, och det är ju dessa gårdar som arbeta mest ekonomiskt. På den punkten råder således enighet, men som inledaren framhöll ha vi inte samma enighet, då det gäller storleken av jordbruksproduktionen.

Jag skall inte för mycket uppehålla mig vid beredskapssynpunkten, som har belysts av docent Svennilson från reservanternas utgångspunkter. Jag vill endast framhålla, att skulle man sträva efter samma beredskap på näringslivets alla övriga områden — det är ju inte bara jordbruket, som skulle bli lidande av avspärningen — så skulle vi få ett ganska stort beredskapssverige, vilket skulle leda till en mycket beklaglig stagnation i vår utveckling. Jag tror att det lyckligaste är att man försöker hålla beredskapen i underkant, både på det ena och på det andra området. Men jag vill beröra en annan punkt, som inledaren endast mycket flyktigt kom in på. Det är frågan angående överproduktion. Landshövding Hammarskjöld framhöll, att om man räknar med en ökning av produktionen i en takt motsvarande, om jag minns rätt, medeltalet från 1880 fram till nu och med en måttlig ökning av levnadsstandarden, så komma vi redan 1960 till den gräns, där vi riskera en överproduktion vid normala skördar. Om däremot ökningen skulle ske i samma takt som under åren närmast före kriget, kommer man säkerligen till en överproduktion tidigare. Man kommer också till en överproduktion tidigare, om icke levnadsstandarden stiger så snabbt som enligt det nyssnämnda alternativet. Det kan alltså finnas en risk för att man kommer till en överproduktion tidigare.

Vad skall man göra när överproduktionen inträder? Såsom ett av skälen till att man inte nu på ett tidigt stadium borde för mycket begränsa produktionen nämndes den kapitalförstöring, som inträder om man går efter ett lägre alternativ än medelalternativet. Men kapitalförstöringen får väl inte mindre omfattning vid den tidpunkt, då överproduktionen inträder. Man får väl räkna med att det snarare blir en ännu större kapitalförstöring, ty man får ju förutsätta att det under tiden fram till 1970 ytterligare har nedlagts väsentliga tillgångar i jordbruket. Kommittén har räknat med att rationaliseringen skulle kosta ungefär 5 miljarder. En del gäller ju den s. k. yttre rationaliseringen, men låt oss säga att två tredjedelar av detta belopp använts för den inre rationaliseringen, som verkar produktionsökande. Av dessa nyinvesterade medel måste i varje fall en del gå förlorade. Med hänsyn till faran för den framtida överproduktionen måste man ställa sig allvarligt betänksam mot tanken att gå på en så hög produktion som enligt medelalternativet.

En annan erinran, som från övriga näringars sida har riktats mot kommitténs förslag, har varit den, att även om man vill tillgodose beredskapssynpunkten, så har man icke strävat efter att lägga livsmedelsproduktionen på det billigaste sättet. Inledaren anförde visserligen, att man emot tanken på lagring av livsmedelsförråd, i främsta rummet margarinarvaror, kan hänvisa till bombriskan. Ja, i viss utsträckning måste man

väl på alla näringslivets områden räkna med en förstörelserisk, men det finns ju i varje fall möjlighet att minska dessa risker. Enligt gjorda beräkningar, som angivas i det av Margarinbolaget till Kungl. Maj:t inlämnade yttrandet, skulle man vid en lagring av margarinråvaror för att i ökad utsträckning tillgodose försörjningen av matfett med margarin genom lagringen fördyra margarinet med endast 5 öre per kilo under ett år, medan å andra sidan, såsom docent Svennilson nämnde, prisskillnaden mellan margarin och smör kommer att röra sig om flera kronor. Enligt beräkningarna skulle vid en ökad tillverkning av margarin besparingen gå upp till 200 miljoner om året. Det sades av kommitténs ordförande, att om man skulle gå så långt beträffande margarinkonsumtionen, som reservanterna hade föreslagit, skulle man få räkna med att margarinet måste subventioneras. Ja, dit har väl ingen syftat. Vad man över huvud taget syftat till är väl att inte staten skall stödja en smörproduktion, som är så stor att man skall tvingas att inskränka margarinproduktionen, vilket blir fallet enligt kommitténs förslag.

Till sist skulle jag vilja uttrycka en undran — det kan ju tyckas att den synpunkten egentligen borde föras fram från jordbrukarnas sida, men jag kan dock inte underlåta att nämna den. Här gäller det ett stöd åt jordbruket från statsmakternas sida i en så stor omfattning, att man får lov att beteckna det som ett mer eller mindre politiskt stöd. Det är inte fråga om tio procent av produktionsvärdet som vid våra tullar, utan stödet kommer åtminstone för vissa produkter att uppgå till hundra procent av de importerade varornas produktionsvärde. Det måste väl då föreligga en fara för att kostnaderna för detta stöd bli mer uppmärksammade av de olika politiska instanserna. Förr eller senare måste väl ett visst konsumentintresse framträda gent emot producentintresset. Är produktionen mycket stor, och omfattar stödet åt jordbruket även de mest kostnadskrävande varorna, blir saken naturligtvis mycket mer uppmärksammad av de politiska instanserna. Är produktionen mindre, finns det större förutsättningar att upprätthålla stödet i betydande omfattning och hålla prisnivån. Det är därför förvånande att man strävar efter en så stor produktion, om man inte därmed åsyftar att hålla så många människor kvar i jordbruket som möjligt. Vore det inte naturligt att sträva efter att produktionen uppdelas på så få som möjligt, eftersom därigenom var och en får en större andel av produktionsresultatet? På denna fråga kan det ju egentligen inte ges mer än ett svar, nämligen att jordbrukarna sträva efter att behålla ett politiskt inflytande, för att de skola ha möjlighet att politiskt dirigera priserna. Detta är ju något som övriga näringar måste ställa sig tveksamma till.

Professor Hugo Osvald: Till en början ber jag få framhålla, att jag i likhet med landshövding Hammarskjöld och docent Svennilson anser, att beredskapssynpunkten för jordbruket i framtiden bör tillmötas en mycket stor roll. Också de övriga mål, som man vill nå med jordbrukspolitik, böra enligt min mening vara de, som angåvos av landshövding Hammarskjöld: att fylla ut löneklyftan och att skapa en bättre standard för jordbrukets folk. Jag delar emellertid också den uppfattning, som kommit till synes i reservationen, nämligen att man inte för närvarande behöver fatta ståndpunkt till frågan om jordbrukets framtida omfattning utan att vi

mycket väl kunna dröja med att bestämma, hur stor omfattning vårt jordbruk bör ha. Jag föreställer mig att mycket av det, som föreslagits av 27-mannakommittén, kommer att förverkligas. I andra fall hoppas jag, att kommitténs förslag icke komma att följas. Men mycket av det rationaliseringsarbete, som förordats, är dock av allra största värde för jordbrukets utveckling, och man kan därför lugnt vänta med att bestämma vilken omfattning vårt jordbruk bör ha, till dess driften i framtiden blivit mera rationaliserad.

Det finns också en särskild anledning till att jag vill hävda den ståndpunkten. Jag menar nämligen, att det svenska jordbrukets naturliga förutsättningar ingalunda äro så dåliga som här jämt och ständigt säges. 27-mannakommittén har arbetat mot bakgrunden av den pessimistiska uppfattningen, att det svenska jordbruket i jämförelse med de stora exportländernas har dåliga naturliga förutsättningar. Docent Svennilson uttryckte i sitt anförande här i kväll vissa tvivel härpå och jag skulle gärna vilja underblåsa dessa tvivel.

En mycket stor del av diskussionen om jordbrukets framtida ställning inom svenskt näringsliv har förts just under denna pessimismens stjärna, om jag så får uttrycka mig. Kommittén säger själv på flera ställen i sitt betänkande, att det svenska jordbrukets avkastning per hektar är ovanligt hög. Man tycker då att det skulle ha legat nära till hands för kommittén att motivera varför de naturliga förutsättningarna trots detta anses dåliga eller att försöka utreda, i vad mån de äro goda, eller dåliga, i stället för att såsom något alldeles självklart konstatera att de äro dåliga.

Det svenska jordbrukets *naturliga* förutsättningar äro i själva verket inte dåliga. Om vi gå till statistiken finna vi, att den svenska produktionen per hektar av låt oss säga vete ligger så högt, att vårt land överträffas endast av ett fåtal länder i världen, Belgien, Holland, Danmark och kanske något till. I fråga om produktionen av socker från beta är det likaså endast ett fåtal västeuropeiska länder, som ligga högre än Sverige.

Ett par amerikanska forskare gjorde för några år sedan en undersökning beträffande världens veteodling i syfte att söka utröna sambandet mellan naturliga förutsättningar, framför allt temperatur och nederbörd, och avkastning. De kom till det resultatet, att ett klimat ungefär sådant som vi ha i Skåne i regel är en betingelse för de bästa hektarskördarna av vete. Klimatet i Mellansverige avviker för övrigt föga från den bästa klimat-typen.

Vad beträffar korn, råg och havre finns det väl knappast någon som skulle våga påståendet, att vårt klimat är ogynnsamt för dessa sädesslag.

I fråga om potatis vill jag med bestämdhet hävda, att vårt klimat är gynnsammare än de flesta andra länders. Vi ha i själva verket goda utsikter att bedriva en produktion av potatis för export, i varje fall gäller detta utsädespotatis. Ännu så länge befinner sig emellertid den svenska potatisodlingen tyvärr på en mycket primitiv ståndpunkt, men om den utvecklas efter rationella linjer, böra vi i potatisodlingen kunna få en lönande exportnäring åtminstone som sagt när det gäller sättpotatis.

Även för oljeväxterna äro de naturliga förutsättningarna i vårt land jämförelsevis gynnsamma. Kommittén har endast velat tillmäta dem en förhållandevis liten plats på sitt framtida produktionsprogram. Visserligen äro förutsättningarna för oljeväxtodling i vårt land inte lika gynnsamma

i förhållande till andra länder som då det gäller säd och potatis, men de är i alla fall så gynnsamma, att vi med mycket stor framgång böra kunna odla oljeväxter för margarintillverkningen.

Mjök- och smörproduktionen hör däremot till de grenar av lanthushållningen, som vi här i landet ha små naturliga förutsättningar att bedriva till lika låga kostnader som många andra länder. Klimatet i vårt land tvingar oss att ha dyrbara byggnader för våra kreatursbesättningar, under det att man i länder, som framställa smör för export i stora kvantiteter — till exempel Nya Zeeland — kan arbeta utan att behöva belasta produktionen med dryga kostnader för djurstallar. På liknande sätt utvecklar man för närvarande mjök- och smörproduktionen i England, främst då i Sydengland, där man redan i stor omfattning bedriver kreaturskötsel utan djurstallar. Detta kan vi inte göra, och därför måste alltid produktionen av animalieprodukter av detta slag ställa sig dyrbarare hos oss än i vissa andra länder.

Inom parentes vill jag här säga, att termen animalieprodukter i 27-mannakommitténs betänkande har fått en felaktig användning; till animalieprodukter räknar kommittén även det matfett, som tillverkas av vegetabiliska oljor. Detta margarin är i lika hög grad som spannmålen en vegetabilieprodukt.

I anslutning till vad jag nyss sagt, vill jag framhålla, att det bör vara angeläget för oss att tillse, att våra goda naturliga förutsättningar för jordbruket verkligen tillvaratagas och fullt utnyttjas genom en rationalisering. Sedan vi ha nått fram till en bättre organisation av jordbruksdriften i vårt land, blir det lättare för oss att taga ställning till vilken linje vi skola följa i jordbrukspolitiken.

Jag skulle vilja tillägga ett par ord om förhållandet mellan vegetabiliskt och animaliskt fett. 27-mannakommittén har för margarinframställning reserverat sammanlagt 40.000 ton, varav 10.000 ton av inhemsk råvara, d. v. s. oljefrö. För år 1970 skulle produktionen utgöra ungefär 140.000 ton smör och 40.000 ton margarin, d. v. s. motsvarande en beräknad medelkonsumtion av 180.000 ton matfett. Enligt min mening avviker denna proportion mellan smör och margarin väl mycket från den, som var rådande före kriget. Då konsumerade svenska folket ungefär hälften av vardera. Om man utgår från att margarinet — även med användning av svenska råvaror — kan framställas till ett pris, som ligger två eller kanske tre kronor lägre än framställningskostnaden för smöret, har man svårt att se hur det i längden skall bli möjligt att hindra krav från stora delar av folket på att erhålla ett billigare matfett än det, som enligt kommitténs förslag skulle finnas tillgängligt. Under mellankrigsåren ökades både produktion och konsumtion av vegetabiliskt fett i världen utomordentligt hastigt; på 25 år ägde en fördubbling rum. Ingenting tydde heller på att den utvecklingen skulle sakta av eller upphöra under någorlunda normala förhållanden i världen. Av det vegetabiliska fettet erhålles ett matfett, som visserligen inte alla tycka om men som dock många människor sätta mycket stort värde på. För vissa delar av hushållningen är ju margarinet lika användbart som smöret. Vi få komma ihåg, att det i många olika avseenden förbättrats under senare år och kan ytterligare förbättras genom forskningens framsteg.

Jag anser därför att man kanske skulle göra klokt i att rucka på den

proportion mellan smör och margarin, som föreslagits av 27-mannakommittén, eller också inte alls fastställa någon sådan proportion. Med samma fördelning som före kriget skulle konsumtionen bli 90.000 ton smör och 90.000 ton margarin. Med en prisskillnad mellan smör och margarin av två kronor per kg, vilket är lågt räknat, skulle detta innebära en kostnadsminskning i förhållande till 27-mannakommitténs förslag med 100 miljoner kronor om året. Räknar man med en prisskillnad av tre kronor per kg skulle kostnadsminskningen bli 150 miljoner kronor om året. Denna betydande minskning av kostaderna för vår matfettförsörjning kan, det vill jag särskilt framhålla, uppnås även om importen av vegetabiliskt fett blir densamma, som 27-mannakommittén har räknat med; den erforderliga ökningen skulle då ske uteslutande genom odling av svenska oljeväxter. Och jag anser, att det är ett svenskt jordbruksintresse lika gott som något annat att utveckla denna odling, som är lönande och som kan bli det i ännu högre grad — visserligen med garanterade priser, men sådana garantier räknar ju kommittén med när det gäller de flesta av jordbrukets produkter.

I fråga om oljeväxterna måste man också komma ihåg att vi stå i början av en utveckling, ungefär så som vi i slutet av 1880-talet stod inför den begynnande veteförädlingen. Om man då haft samma pessimistiska syn på möjligheterna för veteodling i vårt land som många människor för närvarande ha då det gäller oljeväxtodlingen, så skulle vi under det senaste kriget ingalunda haft en veteodling av den omfattning, som vi nu kunnat glädja oss åt. Vi hade då inte kunnat notera den förbättring av hektarskörden med 50 procent, som uppnåtts under den tid veteförädling har bedrivits i vårt land.

Herr ordförande! Jag har med dessa ord velat motivera den uppfattningen, att det svenska jordbruket har mycket större utvecklingsmöjligheter än vad man i allmänhet tänker sig och än vad man vanligtvis räknar med i diskussionen om det svenska jordbrukets framtid. Om de mycket värdefulla förslag, som 27-mannakommittén i många fall har framlagt, komma att bli genomförda, så tror jag att vi i en framtid mycket lättare skola kunna taga ställning till frågan om hur det svenska jordbruket bör ordnas. Enligt min mening kan man räkna med att vissa grenar av jordbruksdriften skola kunna upprätthållas i en mycket stor omfattning, och i vissa fall kunna vi kanske till och med hoppas på en lönande export av jordbruksalster från vårt land.

Professor Karl David Myrbeck: Här har av den siste talaren gjorts gällande, att jordbrukets produktionsförutsättningar i vårt land inte är så dåliga, som kommittén har räknat med. Det är emellertid uppfattningen härutinnan, som utgjort ett av huvudmotiven för föreslagna rationaliseringsåtgärder.

Nu är det väl inte så alldeles säkert, att sakkunskapen är ense med professor Osvald på ifrågavarande punkt. Vi ha i allt fall här i landet ett humitt klimat och ingen lär kunna förneka, att vi få lägga ned betydligt mera arbete och kostnad för att få fram de stora skördarna än man behöver göra i länder med andra och bättre produktionsbetingelser än våra.

Men det må vara hur som helst med den saken; vad det här närmast gäller, är hushållningen med den mänskliga arbetskraften. Och därvidlag

kan man inte frigöra sig från det intrycket, att jordbrukskommittén har sett väl ensidigt på arealförstöringen som medel att uppnå såväl önskvärd inkomstnivå som ett bättre utnyttjande av denna arbetskraft. Inom industrien rationaliserar man ju de mekaniska produktionsmedlen så långt man kan för att utnyttja den mänskliga arbetskraften på ett så ekonomiskt sätt som möjligt. Men när det gäller jordbrukets produktionsmedel, tänker man alltjämt huvudsakligen på storleksförhållandena och dock är ingen tvekan om att den tekniska utformningen av fastigheterna spelar en stor roll för driftsekonomien och att också härutinnan föreligga mycket betydande brister. Vill man skapa effektiva förutsättningar för en rationaliserad jordbruksdrift, kan man alltså inte inskränka sig till åtgärder i storlekshänseende. Problemet rör överhuvudtaget fastighetsstrukturen, d. v. s. fastigheternas byggnad eller med andra ord kombinationen av mark och för driften erforderliga tekniska anläggningar på och i marken.

När jordbrukskommittén talar om struktur, avser den endast storlek och ägosammansättning. Vid sidan därom omnämnes visserligen arronderingen såsom något, som närmast skulle vara liktydigt med den tekniska utformningen. Men den saken ägnas mycket liten uppmärksamhet.

Då det alltså är storleksordningarna, som bli A och O för kommittén, är det i och för sig förklarligt att man grundar sina rationaliseringsförslag på de Nannessoniska utredningarna om de ekonomiska resultaten från jordbruk av olika storlek. I och för sig har jag ingen anledning att här göra andra erinringar mot själva utredningarna än att de väl ensidigt anknyta till jordbruksjorden. Men vad slutsatserna beträffar måste med skärpa framhållas, att dessa gälla under *nuvarande* strukturförhållanden hos fastighetsbeståndet, men ingalunda beträffande ett tekniskt rationaliserat sådant.

Jag skall inte trötta med några siffror, men jag vill i allt fall erinra om att på senare år verkställda undersökningar tydligt utvisat, att en rationalisering av strukturen — inom ett naturligt avgränsat gebit — genom en metodisk kombination av mark och tekniska anläggningar till ett så att säga harmoniskt helt, medför högst betydande inskränkningar i behovet av mänsklig arbetskraft.

Med hittillsvarande lagstiftning på fastighetsrättens område har det varit praktiskt taget omöjligt att uppnå denna harmoniska helhet. Förutom jordbrukarna själva ha olika specialister oberoende av varandra fått syssla med de skilda detaljerna i strukturellt hänseende. I varje fall har saknats och saknas fortfarande en organiserad samordning av dessas arbeten.

Jag måste alltså konstatera, att den del av problemet, som sammanhänger med fastigheternas struktur i egentlig mening, inte har vunnit tillräckligt beaktande i kommitténs betänkande. För min del är jag övertygad om att i den mån rättelse härutinnan skulle komma att ske i fortsättningen, jordbruket i en framtid även vid medelalternativet skulle kunna klara sig med åtskilligt mindre folk än som kräves för minimialternativet i ett jordbruk med den struktur, som vi för närvarande ha.

Herr R. Meidner: Jag skulle här närmast vilja säga några ord såsom representant för en av de organisationer, som — enligt vad vi hörde — av de stygga reservanterna ha lockats ned i en fallgrop.

Jag vet inte själv om vi ha fallit i den, men skulle detta vara förhållandet, så känner jag mig efter denna diskussion ändå ganska lugn i denna fallgrop. Jag anser nämligen fortfarande, att kommittén faktiskt har övervärderat beredskapssynpunkten. Man kan naturligtvis ange olika beredskaps-produktionsalternativ, men när det gäller att välja kan man ju — som direktör Möller här har framhållit — hålla sig till det billigaste alternativet. Och i medelalternativet finns åtminstone så vitt jag kan se ett moment, som inte enbart kan motiveras med beredskapssynpunkten, nämligen den mycket lågt beräknade margarinkonsumtionen. Samma invändning gäller även kommitténs minimalalternativ, och så vitt jag förstår bör man häri se ett av skälen till att reservanterna ha konstruerat ett annat minimalalternativ. Det har ju varit litet svårt att hålla isär dessa olika linjer.

Jag instämmer alltså med reservanterna i att beredskapssynpunkten bör degraderas till att vara den bestämmande endast när det gäller att ange en lägsta produktionsgräns. Jag skulle tro att konsumenterna i allmänhet äro villiga att betala en stor riskpremie, för att vi under ett avspärrningsläge skola kunna uppehålla en nödortftig försörjning. Men jag kan inte finna annat än att det är orimligt att här, liksom när det gäller försäkringsformer av olika slag, eftersträva en normal standard, d. v. s. att man skall försäkra sig för helt och hållet normal försörjning. Om man tar en sjukförsäkring, gör man inte på det sättet, utan man räknar då med att man får komma i ett något sämre läge vid sjukdomsfall. Och det är ju även här ett sjukdomstillstånd man vill försäkra sig mot. Medelalternativet innebär därför en överförsäkring, som tjänar delvis andra syften än dem det här gäller.

Det är ytterligare en omständighet som gör, att man ställer sig tveksam mot medelalternativet, och det är — om jag nu återigen får anknyta till förhållandena vid försäkringar — riskfallets obestämdhet. Det är inte alls säkert eller ens sannolikt, att den politiska och handelspolitiska konstellationen under ett kommande krig blir av samma slag som under detta krig. Tvärt om skulle jag tro, att man inte har att räkna med någon långvarig avspärrning i förening med oförminskad produktionskapacitet inom landet — och det är ju detta som är förutsättningen här. Man får väl i stället räkna med någonting mera explosivt och katastrofartat, kanske en partiell ockupation eller någon liknande otrevlighet, och det gör varje dylikt mera idylliskt medelalternativ tämligen illusoriskt. Reservanternas linje med ett medelalternativ, som kombineras med lagrings- och kanske framför allt arbetsmarknadsberedskap, skulle därför vara att föredraga framför en konstlat hög fredsproduktion. Tyngdpunkten skulle främst läggas på ansträngningarna att organisera lagringen av olika livsmedel, och på den punkten har kommittén inte verkställt alla de undersökningar, som hade varit önskvärda, främst kanske beträffande margarinet men även när det gäller andra livsmedel.

Arbetsmarknadens beredskap är en punkt, som kommittén över huvud taget inte har beaktat. Detta är enligt min mening en brist. Erfarenheten både från utlandet och från Sverige under den gångna krigstiden ger nämligen vid handen, att man genom en effektiv organisation av arbetsmarkaden kan åstadkomma en hel del. Jag tror för min del också, att man på fackföreningshåll hellre skulle vilja offra en del av arbetsmark-

nadens frihet i ett krisläge än att under en obestämd tid framåt bidra med en ständig konstlad inkomstomfördelning till förmån för jordbruket.

När beredskapssynpunkten avvisas såsom den dominerande, kan man fråga sig hur produktionen skall bestämmas. Det primära är då — och det har här sagts även från annat håll — inkomstutjämningsynpunkten, som i kommittébetänkandet står upptagen som nummer 3 i ordningsföljden, men som kanske ändå måste betraktas såsom den allra väsentligaste. Hela frågeställningen ändras då i någon mån, och problemet blir, hur inkomstutjämnningen skall kunna åstadkommas till så låga kostnader för samhället som möjligt. Målet att uppnå inkomstutjämnning kan naturligtvis rent matematiskt och principiellt lättast uppnås, om antalet föremål för en sådan utjämnning är så litet som möjligt. Ju färre jordbrukare vi ha, som befinna sig långt under industriarbetarnas inkomstnivå, desto lättare måste det med andra ord vara för samhället att övervinna inkomstklyftan. Det är ur den synpunkten angeläget, att samhället inte hindrar de naturliga avflyttningstendenserna inom jordbrukets område. Jag skulle i detta sammanhang vilja erinra om att det även enligt medelalternativet finns utrymme för en avflyttning från jordbruket med något större intensitet än avflyttningen under 1930-talet. Marginalen är där visserligen mycket liten, men det förefaller åtminstone som om man enligt medelalternativet skulle kunna upprätthålla den däri förutsatta produktionen även vid en större avflyttning än under 1930-talet. Enligt minimalalternativet bli möjligheterna för en sådan avflyttning givetvis mycket större.

Det har tidigare här i kväll sagts, närmast av docent Svennilsson, att det ligger en viss risk i att ge samma inkomstnivå åt jordbruksnäringen som åt stadsnäringarna, därför att rörligheten inom näringslivet på det sättet skulle minskas. Jag är för egen del inte så övertygad om att löneklyftorna äro de enda bestämmande faktorerna när det gäller denna rörlighet. Det finns exempel på näringsgrenar och arbetsområden med en oerhört kraftig utflyttning, som icke kan förklaras med hänvisning till några löneklyftor. Jag tänker speciellt på det husliga arbetsområdet. Det är ju väl känt, att arbetsinkomsterna på detta område äro mycket högre än exempelvis vid fabriksarbete, men ändå pågår en utflyttning från det husliga arbetsområdet av betydande omfattning, och man kan lätt räkna ut när det inte kommer att finnas något enda hembiträde här i landet. Denna företeelse har sin motsvarighet också i andra länder. Även där har man en tendens till avflyttning och till en mycket större rörlighet än som kan förklaras med de existerande löneskillnaderna. Det är en rad socialpsykologiska och institutionella faktorer som här spela in, och jag tror att jordbruket just är en sådan näring, där dylika faktorer äro betydelsefulla och där man alltså inte behöver räkna med att avflyttningen kommer att upphöra även om löneklyftan blivit avlägsnad.

Huvudmotivet för jordbruksstödet är, som jag ser saken, socialt. Man kan då fråga sig — jag kommer här något vid sidan av ämnet, men det har ju hänt tidigare i kväll — om den av kommittén förordade stödformen verkligen tillgodoser detta sociala syfte. Jag skulle för min del vilja svara, att den knappast gör det. Det ligger en stor risk i att statsmakterna garantera jordbruket ungefär samma inkomst som stadsnäringarna. Detta innebär nämligen att det, för varje gång som industriarbetarna förmå höja sina löner, kommer att ställas anspråk från jordbrukarnas sida på en mot-

svarande höjning för deras vidkommande, och det hela kan på så sätt ganska lätt sluta i en *circulus vitiosus*, som medför stora olägenheter ur både penningpolitiska och andra synpunkter. Detta beror ju på att lantarbetarlönerna vid den nuvarande konstruktionen av jordbrukskalkylen äro en hävstång för löneutvecklingen och inkomstutvecklingen inom jordbruket. De typkalkyler, som skola ersätta totalkalkylen, innebära också efter vad jag kan förstå att man kommer att bibehålla denna impuls från lönesidan på jordbrukets totala inkomster. Jag tror inte att man bör klandra jordbrukarna för deras krav i detta fall. Alla samhällsriktningar ha varit ense om att jordbruket i framtiden bör få denna kompensation. Kritiken får i stället riktas mot formen för stödet. Jordbrukets producentpriser skola ju bestämmas med hänsyn till att basjordbruket skall ge full lönsamhet vid rationell skötsel. Lönsamheten är som bekant större vid stora brukningsdelar, och varje kompensation för det försprång i inkomsthänseende, som stadsnäringarna ha, kommer då framför allt de större jordbruken till godo, på grund av att dessa ha en större avsaluvolym, medan de små jordbruken bli ohjälpligt efter. Jag tror inte att detta är meningen, utan att man bör försöka finna en form, som verkligen tillgodoser det sociala syftet med kommitténs förslag och som alltså inte låter de större och tidigare mera räntabla brukningsdelarna få lejonparten av denna fortgående inkomststoppflyttning.

Jag vill inte närmare redogöra för de vägar, som man härvidlag skulle kunna välja, men jag får kanske nämna, att det har förvånat mig och även andra att det förslag om arealbidrag, som tidigare har diskuterats utanför kommittén, inte alls har blivit föremål för behandling i kommitténs betänkande. Jag vet mycket väl, att invändningar kunna riktas mot detta alternativ, men jag tror att det skulle ha varit nyttigt, om detta alternativ verkligen blivit diskuterat inom kommittén och om skälen för och emot hade kunnat redovisas i dess betänkande.

Professor H. Oswald: Ett par ord med anledning av vad professor Myrbäck yttrade.

Han sade bland annat, att kanske inte alla dela den uppfattning rörande det svenska jordbrukets naturliga förutsättningar, som jag gjort mig till tolk för. Var och en känner ju bäst var den egna skon klämmer och kan vara fullkomligt ovetande om att medmänniskornas skor kanske också klämma. Och det är just i den situationen det svenska jordbruket befinner sig. Vi veta alla — och i all synnerhet gäller detta under ett år som det innevarande — att det är svårigheter med bärgningsvädret under hösten. Vi veta också, att det ofta blir besvärligt på grund av vartorkan. Men däremot känner man i allmänhet inte till någonting om de svårigheter, som till exempel jordbrukarna inom de stora prärieområdena i Amerika ha att kämpa med. I Sverige förekommer det visserligen då och då hagelskurar, men vi ha aldrig hagelskurar av den utomordentliga styrka, som förekomma på flera håll i Amerika. Inte heller riskera våra jordbrukare, att en präriebrand plötsligt skall svepa fram och bränna av det mogna vetet. Vi behöva inte frukta, att gräshoppsvärmar plötsligt skola dyka upp och på några korta stunder föröda hela sädesfält. Och vår sädesodling drabbas aldrig av svåra torkperioder strax före mognaden med därav följande betydande skördenedsättningar. På det sättet skulle man kunna

fortsätta att räkna upp svårigheter, som våra jordbrukare inte känna någonting av — (Herr Myrbäck: Vi ha gammaflyet!) Ja, och det har huvudsakligen ätit tistel i kornfälten. — Det är alldeles riktigt, att också våra jordbrukare ha många svårigheter att kämpa med. Men vi ha i regel inte tillräckligt gjort klart för oss alla de svårigheter, som även jordbruket utomlands måste söka övervinna.

Detta är också någonting som man inte bör glömma bort då det gäller att bedöma det svenska jordbrukets naturliga förutsättningar. Och vi skola komma ihåg en sak: världsrekordet i fråga om vete ha vi i alla fall i Sverige.

Landshövding B. Hammarskjöld: Diskussionen har ju rört sig över hela det i betänkandet avhandlade området och även en god bit därutöver, ända bort till prärierna. Jag skall försöka att inte följa det exemplet utan hålla mig inom diskussionsämnets ram, och det är då egentligen några små randmärkningar till det anförda som jag har att göra; det måste alltså bli strödda punkter och inte någon sammanhängande framställning.

Om jag får ta punkterna i den ordning, jag har antecknat dem, så påpekade docent Svennilson, att kommittémajoriteten har hela den nationalekonomiska sakkunskapen inom kommittén emot sig. Jag erkänner visst, att så är fallet. Vi i majoriteten ha emellertid under fyra år suttit vid Gamaliels fötter och ärligt försökt att inhämta så mycket som möjligt av det nationalekonomiska vetandet, och vi trodde faktiskt att vi därunder hade lärt oss en hel del och kommit ganska nära det, som herrar nationalekonomer ansågo vara riktigt — när vi sedan till vår häpnad funno, att detta var alldeles fel och att den rätta läran var något helt annat än vi hade trott.

Docent Svennilson menade, att enligt hans reservation det blir en avvägningsfråga, hur långt över minimalalternativet man vill gå. Ja, det är riktigt att reservanterna icke bundit sig för detta alternativ. Att jag det oaktat så pass utförligt uppehöll mig därvid och vid reservationens kostnadskalkyl, beror på att det faktiskt är rätt många av de yttranden jag har läst, där det heter att de »i likhet med reservationen» förorda minimalalternativet. Jag tror för min del, att man vid ett sådant ståndpunkts-tagande har »överbetonat» den ekonomiska synpunkten, om jag får låna den termen, i det att det avgörande därvid har varit vad man skulle kunna kalla siffrans makt över ordet. Vederbörande ha fäst sig vid kostnadssiffrorna 400 à 600 miljoner i reservationen och då naturligtvis fastnat för den största siffran, alltså 600 miljoner, och så utan vidare kommit till att merkostnaden för medelalternativet är orimligt hög. Och så har man jämfört med kommitténs siffra 80 à 100 miljoner och funnit den föga trovärdig. Men det som skulle bevisas är ju vilken siffra som är den sannolikaste. Jag tillät mig av den anledningen att i mitt inledningsanförande sätta några frågetecken vid denna punkt i reservationen för att om möjligt få till stånd en närmare eftertanke om de olika siffrornas innebörd.

Såsom en av de punkter av ekonomisk betydelse, som jag hade gått förbi, nämndes av en talare den mycket stora besparing som kan göras genom att man i stället för smör använder margarin i betydligt större omfattning än enligt medelalternativet. Men ingenting sades därvid om

mitt påpekande, att det i så fall kanske blir en del andra besvärligheter. Direktör Kuno Möller ansåg, att man naturligtvis inte skall *tvinga* folk att äta margarin. Men hur skall det då gå till med den där stora margarin-konsumtionen? Under en kristid med ransoneringar av olika slag kan man nog få folk att äta margarin, men under vanliga förhållanden tror jag att det behövs ännu mera broschyrer, annonser och inlägg i tidskrifter än margarinindustrien för närvarande ägnar saken för att förmå allmänheten att till exempel år 1970 äta de 90.000 ton margarin, som det här är fråga om, d. v. s. en halv gång till så mycket som före kriget.

Mot docent Svennilson vill jag också säga, att vi vid den ekonomiska avvägningen inte bara få se på motsättningen mellan margarin och smör, utan att vi också måste räkna med vad nötköttet skulle kosta ifall man skulle minska på smörproduktionen. Det skulle sannolikt komma upp i ungefär gödkalvspriset, och detta innebär dock en rätt stor fördyring för folkhushållet och även för konsumenterna, vilkas talan docent Svennilson ju i det sammanhanget förde.

Docent Svennilson talade också om försäkringssynpunkten, som sedan har återkommit i diskussionen vid flera tillfällen. Någon talare ansåg, att man borde jämföra beredskapstanken med sjukförsäkring. Jag tror inte att detta är riktigt. Jag har snarare tänkt mig, att den liknar en brandförsäkring. Och på det området anses väl den, som inte tar vad man kallar försäkring till fulla värdet, nästan mogen att ställas under förmyndare. Om jag förstod docent Svennilsson rätt, så skulle han vid den jämförelsen anse, att om man inte har råd att ta full försäkring för det hem man har, så får man i stället bo i ett billigare hus, för vilket man har råd att betala den fulla försäkringen. Det är väl ändå att dra konsekvenserna litet väl hårt.

Vad beträffar den »fallgrop», som jag nämnde i inledningsanförandet, har jag kanske redan sagt, att jag därmed menade att många råkat att ur referaten av den nationalekonomiska reservationen läsa ut ett förord för minimalalternativet och därigenom ha kommit att själva tillstyrka detta. När det nu till och med säges, att valet mellan de olika alternativen bör anses vara en mera underordnad fråga, så frågar man sig vad som skall vara det avgörande för produktionens omfattning. Såsom någon har sagt, spelar visserligen detta val kanske inte så stor roll just nu. Det är möjligt att man kan låta framtiden ge svaret på frågan om det rätta alternativet därvidlag, bara man — såsom jag i mitt inledningsanförande sade — går in för de praktiska konsekvenserna av åtminstone den linje, som går minst långt i fråga om produktionsinskränkning, och bara man inte, då man viftar bort avgörandet mellan alternativen, också slingrar sig ifrån att erkänna utgångspunkten för det hela, nämligen att vi måste ha en viss begränsning. Man kan inte alldeles låta saken reda sig själv — såsom någon av talarna sade — det har hittills gått till på det sättet, men med mycket liten framgång.

Häradshövding Dahlberg talade om att vi inte kunna på en gång både höja och sänka produktionen. Det är nog en missuppfattning att detta skulle varit avsikten. Meningen är ju, att man skall försöka lägga produktionen på det mest ekonomiska sättet, alltså på sådant sätt, att man samtidigt med minskning av den totala arbetsinsatsen får största möjliga utbyte av varje arbetsenhet som nedlägges på jordbruket. Man skall sträva

efter att inte i jordbruket sysselsätta mer arbetskraft än som behövs för ernående av den livsmedelstillgång, som man vill trygga åt landet, och det är ju en sak som ligger helt i linje med en sänkning av jordbrukets totala omfattning. Där finns nog inte någon motsättning, och jag hoppas att detta kommer att visa sig i den praktiska tillämpning, som härads-hövding Dahlberg liksom vi alla väntar på.

Greve Bonde var inne på småbrukets problem, men jag skall inte uppehålla mig vid den saken, då den ligger något utanför ämnet, så mycket mer som denna fråga kommer att behandlas i en radiodiskussion den 15 november. Jag ber att få hänvisa greve Bonde till vad jag i det sammanhanget kommer att anföra. Här vill jag bara framhålla, att vi ha en areal av cirka 1.100.000 hektar i jordbruk av storleken 2—10 hektar. Visserligen äro tomater, äpplen och jordgubbar mycket goda saker, men jag undrar om vi inte ändå skulle få litet väl mycket av dessa produkter, ifall man skulle hänvisa alla dessa småbrukare till att klara sig på att odla sådant. Det bleve väl ungefär detsamma som den gamla historien om dem som levde på att tvätta åt varandra.

Jag får kanske också nämna en siffra till belysande av orimligheten i att småbruket skulle utan stöd kunna nå upp till den önskade nettoinkomsten. Om man tänker sig ett småbruk med en produktion av det traditionella slaget, så har det gjorts vissa försök att räkna ut vilka produktpriser som skulle behövas för att ett sådant jordbruk skulle kunna bära sig och utan något statligt stöd ge den inkomstnivå på låt oss säga 4.000 kronor per år, som man eftersträvar. Man har kommit fram till att om en småbrukare med ett verkligt välskött ställe på fem hektar skulle inrikta sin produktion på att sälja mjölk, så skulle mjölkpriset här i mellansverige behöva vara över 50 öre per kg; vad han för övrigt odlar skulle ha till syfte att hålla mjölkproduktionen i gång. Redan detta beräknade mjölkpris visar, att det inte är möjligt att enbart på denna väg tillräckligt få upp inkomstnivån för småbruket. Man skulle för sådant fall tvingas att genomföra prishöjningar, som säkerligen skulle verka i hög grad omvälvande och omfördelande inom nationalhushållet i dess helhet. Det är därför man har sökt sig fram på den andra vägen, alltså vad jag kallat lönsamhetsvägen, som innebär att man försöker ordna det så, att man för varje arbetsenhet, som användes i jordbruket, får så stor produktmassa som möjligt.

Direktör Kuno Möller talade om att man ej tillräckligt beaktat möjligheten att lagra margarinråvaror. Vi ha ju dock därvidlag vissa erfarenheter från den tid som gått. Direktör Möller antydde, att man skulle kunna spränga in lagerlokalerna i bergen. Men på andra håll har det sagts, att de borde förläggas i närheten av raffinaderierna. Så var det under kriget, men mina kamrater från livsmedelskommissionen kunna intyga, vilken daglig vända det var för oss att veta, att största delen av våra tillgångar av margarinråvaror voro så förvarade, att de inte bara kunde bombas från luften utan också skjutas sönder och samman från havet utan att man kunde göra någonting åt det. Vi tillgrepo då lagringsanordningar, som sannerligen voro betydligt mera kostsamma än den femöring per kg och år, som här nämndes. Och även om lagringen kunde ordnas på ett betryggande sätt, tror jag man, när det gäller den livsviktiga fettförsörjningen, skulle dra sig för att till den grad som här antyddes lita på en

sådan lagring av råvaror, om man visste, hur illa det under kriget låg till med möjligheterna till bearbetning därav. Vi ha ju bara ett — eller kanske man skall säga ett och ett halvt — raffinaderi här i landet. Om de anläggningarna blivit förstörda, hade vi stått där med våra oljeråvaror utan att ha någon glädje av dem.

Professor Osvald ville — tycktes det mig — göra gällande att hela jordbrukskommitténs arbete varit onödigt. Det är bara synd att han inte deklarerade samma uppfattning för fem år sedan, ty om den då varit gällande, hade vi sluppit ifrån mycket obehag och mycken möda. Han målade nu upp en i sanning lysande framtid för vårt jordbruk. Jag trodde annars att härvidlag gällde det gamla ordspråket, att hälsan tiger still, och någonting av den sortens tystnad ha vi här sannerligen haft svårt att spåra både under krisen och tidigare. Man skulle av professor Osvalds resonemang kunna dra den slutsatsen, att det skulle bli möjligt att slopa spannmålstullarna, även om det kanske bleve en del besvärligheter till att börja med. Men jordbrukarna skulle tydligen kunna tvingas till att odla på ett sådant sätt att de kunde konkurrera med världsmarknaden. (Inpass: Instämmes.) Ja, då är det alldeles utomordentligt, men jag undrar hur *många* som instämman i det. Är det så enkelt, vore ju läget för vårt jordbruk alldeles förträffligt. Men i så fall skulle väl inte jordbrukets högsta förtroendemän, som stå bakom utredningsarbetet här, ha lagt ned så mycken möda på det och visat så stort intresse och så stor iver för att få fram ett resultat av utredningarna snarast möjligt. Också de måste ju anses ha en viss insikt i dessa frågor.

Det skulle vara ytterligare en hel del att beröra, men om jag skulle gå in på alla punkter bleve det nästan ett nytt föredrag, och därför skall jag sluta, i all synnerhet som tiden är långt framskriden. Alltså blott en slutreflexion. När jag hört, hur det även i denna eminent sakkunniga församling råder så många missförstånd om vad kommittébetänkandet innebär, har jag kommit att tänka på en episod i samband med en diskussion om krispolitiken, som jag i höstas var med om i Köpenhamn. En av deltagarna i diskussionen sade, att det i krispolitiken inte bara gäller att skapa erforderliga organ och att vidtaga förståndiga åtgärder, utan att det är minst lika viktigt att få allmänheten att inse, att åtgärderna äro förståndiga. Jag vill av naturliga skäl inte uttala mig om i vad mån jordbrukskommittén har framlagt några förståndiga förslag. Men så mycket måste jag erkänna, att i den andra delen av vår uppgift — att få folk att förstå, att förslagen äro förståndiga — ha vi tydligen i alla händelser grundligt misslyckats!

Professor Erik Lundberg: Jag har antecknat mig själv för en helt kort förklaring. Landshövding Hammarskjöld får naturligtvis ordet efter mig för att korrigera mina uppgifter i den mån det behövs.

Reservationen har ju rätt mycket varit på tal i kväll. Docent Svennilson har gjort ett skickligt referat av denna reservation, men då det nu har blivit fråga om en jämförelse med brand- respektive sjukförsäkring, så har jag inte kunnat motstå frestelsen att yttra mig.

Jag kan inte finna annat än att jämförelsen med brandförsäkring måste vara en falsk analogi och att jämförelsen med sjukförsäkring är den riktiga. Det är ju inte fråga om att man skall försäkra sig fullt i den bemärkelse,

som landshövding Hammarskjöld här talade om. I stället gäller det väl att avgöra, vilken standard man vill försäkra sig för, för den händelse olyckan skulle inträffa, att landet kastades in i ett nytt avspärrningsläge. En enskild person tar ju inte sjukförsäkring på sådant sätt, att han får full inkomst oberoende av om han på grund av sjukdom hindras från att utföra arbete. I stället försäkras man sig så, att man kan reda sig drägligt under en eventuell sjukdom. På det sättet bör väl också den försäkring ses, som det här är fråga om. Vi böra taga sikte på en så stor produktion av livsmedel, att vi skall kunna bärga oss på ett sådant sätt, att försvarsberedskapen kan upprätthållas under en total avspärrning av en viss rimlig längd. Jag har sagt detta många gånger i kommittén, men landshövding Hammarskjöld och jag ha aldrig kunnat förstå varandra när det gäller just beredskapssynpunkten. Vi reservanter ha hävdad den synpunkten, att hänsynen till vår beredskap kräver ett visst minimum, varunder vi icke kunna tillåta att vår jordbruksproduktion sjunker. Docent Svennilson har i annat sammanhang framhållit att risken finns, att det kan bli en sådan avfolkning inom jordbruket att jordbruksproduktionens storlek kan hota att bli för liten. Därför är det nödvändigt att ha en klar målsättning, som innebär att jordbruksproduktionen icke får tillåtas att sjunka *under ett visst minimum*.

Däremot tror jag att reservanterna ganska tydligt ha utsagt, att det inte är en bestämd linje för jordbrukets faktiska storlek utöver detta minimum som skall rekommenderas. Där får det bli en avvägning mellan olika synpunkter. De ekonomiska uppoffringarna skola vägas mot fördelarna av att ha en så eller så mycket högre beredskap än som är absolut nödvändig. Det är en hel mängd sociala och kommunalpolitiska överväganden som höra hemma i ekvationen. Landshövding Hammarskjöld hade en mycket bra analogi med den där väggen; man uppställer ju det kravet, att en vägg måste vara minst så tjock, att inte taket skall falla ned. Detta är just beredskapssynpunkten: väggen får absolut inte vara mindre tjock, ty då riskerar man att taket ramlar ned vid första kraftiga storm eller vid första större middag i den övre våningen. Men sedan kan man naturligtvis gardera sig mot eventuella större katastrofer av en omfattning, som man hittills inte har upplevat men som man anser sig kunna räkna med såsom en möjlighet. Inför ytterlighetsfall kan man naturligtvis överväga att eventuellt göra väggen mycket tjock. Därvidlag får man givetvis ta hänsyn till vad det kostar att göra väggen tjockare, att man får mindre utrymmen inomhus o. s. v. Det måste alltså bli en avvägning. Analogien är enligt min mening utmärkt, men jag kan inte komma till något annat resultat än att den stöder den uppläggningslinje respektive det ekonomiska kriteriet, som reservanterna ha gått in för.

Professor H. Osvald: Jag vill bara säga ett par ord med anledning av landshövding Hammarskjölds inlägg.

Vad jag talade om var jordbrukets *naturliga* förutsättningar, klimat och jordmån. Jag vet mycket väl att andra förutsättningar ofta äro av sådan art, att de väl tarva en ändring. Redan innan 1942 års jordbrukskommitté blivit tillsatt, hade jag för övrigt själv skrivit artiklar, vari jag uttalade önskemål om en rationalisering av svenskt jordbruk. De förslag, som framlagts av kommittén, böra enligt min mening i stor utsträckning förverk-

ligas. Däremot anser jag det felaktigt att försöka måla ut klimatet och jordmånen i vårt land på sådant sätt, att man får den föreställningen att de naturliga förutsättningarna för jordbruket här i landet skulle vara mindre goda.

Direktör **Kuno Möller**: Även jag skall be att få ge en kort replik.

Jag vill endast rätta vad som säkerligen var en missuppfattning från landshövding Hammarskjölds sida: antalet raffinaderier för margarinråvaror här i landet är fem; landshövdingen förväxlade det tydligen med oljefabrikerna.

Därjämte vill jag nämna, att vissa undersökningar ha utförts rörande kostnaderna för lagring av oljor i berg. Jag tror inte att en sådan lagring skulle mer än fördubbla förvaringskostnaderna. Om man i stället för fem öre räknar med tio öre per kg och år, blir ökningen i alla fall försvinnande liten i jämförelse med prisskillnaden mellan smör och margarin.

Landshövding **B. Hammarskjöld**: Direktör Möller har rätt: det var hårdningsfabriker jag avsåg och icke raffinaderier. Jag tänkte på Karlshamn och Svea. Det är kanske ännu hemligstämplat hur vi förvarade vår olja och våra oljeråvaror och jag skall inte gå in på det, men direktör Möller vet hur fantastiskt mycket kostnaderna öka genom sådana provisoriska anordningar, som vi hade under kriget.

Jag är glad över att mitt yttrande framkallade ett förtydligande från professor Osvald; det var kanske fler än jag som missförstodo vad han först sade. Jag vill tillägga, att i varje fall för den animaliska produktionen gäller inte hans resonemang, och den ger ju jordbruket mer än halva dess inkomst. På den sidan är alltså jordbruket i varje fall beroende av stöd.

Vad angår jämförelsen med försäkring, är det alldeles riktigt vad herr ordföranden sade, men då jag talade om brandförsäkring tänkte jag på att man vid en lägre försäkring tar en del av *totalrisken* på sig själv. Analogien består däri, att det vid ett krig — liksom vid brand — är en totalrisk som hotar, inte som vid sjukförsäkringen ett övergående sjukdomstillstånd under så och så lång tid, efter vilket man hoppas att genom arbete och flit kunna ta igen den inkomstminskning, som man under en tid kunnat finna sig i. Det är ju för övrigt, såvitt jag vet, ingenting som hindrar att man tar en sjukförsäkring upp till fulla inkomsten, bara man inte går däröver.